

ČEŠI VE STŘEDU EVROPY

historie - tradice - identita

historie - tradice - identita

historie - tradice - identita

Alexandr Ort

ÚHLAVA
obecně prospěšná společnost

Alexandr Ort

ČEŠI VE STŘEDU EVROPY

historie – tradice - identita

Klatovy 2014

Obecně prospěšná společnost Úhlava děkuje občanskému sdružení Dům Evropy Praha za poskytnutí finanční podpory na vydání této publikace.

© Prof. Dr. Alexandr Ort, DrSc.

© Úhlava, o. p. s., 2014

ISBN 978-80-905087-5-0

OBSAH

Předmluva	5
Zbyněk Dubský	6
předseda občanského sdružení Dům Evropy Praha	6
Pavel Honzík	7
předseda správní rady Úhlavy, o.p.s.	7
Úvodem	8
Křesťanství	8
V Římské říši	9
Husitství v Čechách	9
Jiří z Poděbrad	10
Hledání záruk míru	11
Češi pod vládou Habsburků	12
Osvícenectví a národní obrození	13
Revoluční rok 1848	14
Přestavba české společnosti	15
Nové mocenské poměry v Evropě	16
Dualismus	17
Mír nebo válku	17
Češi a válka	18
Odboj	19
Diplomatické úsilí	20
Dlouhá válka	21
Změny v Rakousko-Uhersku	22
Diplomatické uznání	23
Československo	24
Diplomacie ČSR	26
Malá dohoda	27
Panevropa	28
Hospodářská krize a fašismus	29
Pakt čtyř a „Východní Locarno“	30
Kolektivní bezpečnost pro Evropu	32
Růst mezinárodního napětí	33
Oprávněnost zahraniční politiky ČSR	34
Politika usmiřování	34
Co s Československem	35
Mnichovská konference	36
Zmrzačená republika	37
Další růst mezinárodního napětí	38

Protektorát Čechy a Morava	39
Odboj v zahraničí.....	40
V protihitlerovské koalici.....	41
Osvobození	42
Jak v míru	43
Národní fronta	45
Na cestě k bipolaritě	46
Únor 1948	47
Studená válka.....	48
Je možno spolupracovat.....	49
Na cestě k mírovému soužití	50
Mírové soužití	52
Pražské jaro 1968.....	54
Cesta Evropy za jeden stůl.....	55
Celoevropská konference.....	56
Dále k jednotě Evropy	58
Za Společný evropský dům	59
Nová Evropa a jednota Německa	61
Nové Československo.....	62
Československo v evropské politice	63
Rozpad státu na Česko a Slovensko.....	64
Česko v Evropské unii.....	65

Předmluva

Posláním Domu Evropy Praha je přispívat k polarizaci, šíření, hájení a uskutečňování myšlenky evropské spolupráce a integrace v souladu s demokratickými principy. Jsme přesvědčeni, že tímto jsou vytvářeny předpoklady pro naplňování společných zájmů evropských občanů a národů při plném respektování jejich identity. Zároveň se hlásíme k zásadám demokratického právního státu a k úctě k právům a důstojnosti všech občanů. Předpokládáme, že nejvhodnějším prostředkem k vzájemnému pochopení a porozumění je, kromě uvědomění si a poznání společných hodnot, především umožnění rovného a volného dialogu všech zájemců o otázkách evropské integrace.

Vstup České republiky do Evropské unie v roce 2004 byl přitom potvrzením rozhodnutí našeho státu spolupodílet se opětovně na projektu evropské integrace a převzít tím rovněž spoluzodpovědnost za jeho další směřování. Je přitom zřejmé, že středoevropský prostor byl součástí dějin evropského kontinentu a na jeho podobě jsme se podíleli jak v praktické rovině politiky, tak rovněž v ideové oblasti. Evropa přitom není ani dnes zcela vytvořena a podoba projektu v budoucnosti není známa. Je proto důležité, abychom do diskuse o dalším směřování byli nejen zapojeni, ale byli v ní schopni uplatnit naše tradice a identitu. Tato identita byla totiž nejen formována Evropou, ale stala se bezpochyby rovněž součástí celoevropské identity.

Jako občanské sdružení se přitom hlásíme k myšlenkovému odkazu tvůrců celoevropského dědictví a navazujeme na živé domácí tradice v úsilí o evropskou jednotu.

V letech 1997-1998 jsme proto uspořádali ve spolupráci s Nadací Jiřího z Poděbrad pro evropskou spolupráci cyklus přednášek Velcí Češi - velcí Evropané a na něj navazující cyklus přednášek Velcí Evropané (Jean Monnet, Robert Schuman, Paul-Henri Spaak, ..., celkem 21 osobností). Sdružení se rovněž podílelo na vydání publikací s tematikou tradice české účasti na rozvíjení myšlenky evropské spolupráce a aktuálních otázek vývoje Evropské unie a zapojování ČR do evropských integračních procesů. Na počátku devadesátých let bylo podpořeno vydání publikace Johna Pindera - Evropské společenství, která byla první ucelenou monografickou prací, jež vyšla v českém jazyce k problematice evropského integračního procesu, sdružení rovněž podpořilo vydání textů již zmíněných přednášek cyklu Velcí Češi - velcí Evropané (rovněž v německé, francouzské a anglické verzi) a cyklu Velcí Evropané. Jako významný počin chápeme rovněž vydání pamětí „otce zakladatele“ evropské integrace Jeana Monneta, které přeložil prof. Alexandr Ort.

Je nám proto rovněž ctí, že můžeme podpořit publikaci Alexandra Orta zamýšlející se nad rolí „české pospolitosti“ ve střední Evropě v kontextu vývoje celého kontinentu. Text zabývající se otázkami historie, tradice i české identity bude bezpochyby nejen podnětem k přemýšlení o postavení a úloze našeho národa v Evropě, ale rovněž možným impulsem pro další diskuse o našem směřování.

Zbyněk Dubský

předseda občanského sdružení Dům Evropy Praha

Blíží se datum, kdy Česká republika oslaví 10 let plnohodnotného členství v Evropské unii. Oslaví? Ztotožní se s tímto tvrzením skutečně všichni občané naší republiky? Tato otázka a řada dalších stále vzbuzují diskuse. Obecně prospěšná společnost Úhlava si je plně vědoma významu Evropské unie pro náš národ a vlivu na něj. Proto se snaží po celou dobu své činnosti do této diskuse aktivně vstupovat. Vždyť založení Úhlavy, nebo spíše navázání na prvorepublikový spolek akademiků pro Pošumaví Úhlava, mělo hlavní cíle: vzdělávat a informovat o významu, souvislostech a efektech začlenění České republiky do evropských struktur. Vedle pořádání diskusních fór, kulatých stolů, přednášek a realizace projektů zvyšujících povědomost o významu integrace vydáváme řadu publikací s tematikou EU. Velmi důležitou roli v těchto aktivitách vždy sehrává pan profesor Alexandr Ort, zakládající člen Úhlavy.

První měsíce roku 2014 přinesly důkaz, jak křehká je suverenita států. Jak snadné je uplatňovat své mocenské ambice silnějšího vůči slabšímu. Události, které se odehrávají mezi Ruskem a Ukrajinou, mezi státy, které jsou nám velice blízké politicky, ekonomicky a určitě i lidsky, nás musí opět ubezpečit, že sounáležitost našeho národa s ostatními státy Evropy je zárukou stability.

V pořadí již čtvrtá kniha Alexandra Orta o problematice EU, kterou Úhlava vydává, nám opakovaně připomíná zásadní význam začlenění našeho státu do Evropské unie. Tentokrát se v historických souvislostech snaží přiblížit a znovu jasně připomenout význam základních hodnot společného soužití - tolerance, rovnosti a solidarity. Rovněž je opakovaně připomenut fakt, že bez vzdělání, informovanosti a bez neustálého provokování diskuse je velmi snadné integrační procesy bourat či zneužívat. Český národ ve své historii zažil mnoho

případů, kdy ho snaha a vliv mocensky silnějšího uvrhly do poddanosti, útlaku, ztráty vlastní identity. Pan profesor Ort nás však přesvědčuje, že jsme si vždy dokázali svá práva vydobýt, prosadit a významně přispět k tvorbě evropských uskupení.

Tudíž odpověď na otázku vyslovenou v úvodu – „Oslavíme 10. výročí vstupu České republiky do Evropské unie?“ – je jednoznačná: ANO!

Pavel Honzík
předseda správní rady Úhlavy, o.p.s.

Úvodem

Osud tomu chtěl, že v době stěhování národů v VI. století Češi přišli společně do Evropy s ostatními Slovany a usídlili se ve středu kontinentu. Pozoruhodné je, že se jim zároveň dostalo schopnosti tvůrčím způsobem se poučit ze zkušeností, které jim nabízely vlastní dějiny, na jejich základě vhodným způsobem uspořádat organizaci společnosti a postupně si uvědomit svou národní identitu. Současně se podařilo společně se sousedy najít oběma stranám přijatelnou formu soužití v Evropě.

Život české pospolitosti ve středu Evropy vedl k tomu, že její osud byl více či méně ovlivněn vším, k čemu kdekoli na kontinentu docházelo. Češi představovali ve středu Evropy relativně nepočetnou skupinu, což jim usnadňovalo dosáhnout jisté názorové jednoty a udržet si ji. A je pozoruhodné, že mnohdy se české přístupy k řešení obdobných mezinárodních problémů lišily od postoje ostatních evropských národů.

Křesťanství

V době stěhování národů prožívala Evropa šíření křesťanství, což souviselo s mocenskými změnami na kontinentu. Především budování říše Karla Velikého, navazující na Římskou říši na základě karolinského ideálu evropského křesťanství, bylo spojováno většinou se šířením mocenskými prostředky a opíralo se o ně.

V Čechách v té době ještě působil vliv Velkomoravské říše, což sehrálo významnou úlohu právě v otázce přijetí křesťanství. Vládci Velké Moravy si uvědomovali význam křesťanství, a aby se vyhnuli tlaku ze západu, obrátili se s prosbou o zprostředkování křesťanství k byzantskému císaři. A tak byli ze Soluně vysláni dva zkušení misionáři, Konstantin a Metoděj, kteří potřebné texty, včetně bible, připravili ve staroslověně, jazyku, který byl obyvatelům Čech a Moravy srozumitelný.

Češi ve středu Evropy ovládli pod vedením rodu Přemyslovců českou kotlinu a většinu Moravy a postupně jejich knížectví navázalo spolupráci s vládními kruhy Římské říše a také Franské říše. Podobně také Metoděj a Konstantin, který přijal jméno Cyril, našli cestu ke spolupráci s katolickými křesťany, řízenými z Říma, a byli tam uznáni za svaté.

V Římské říši

Postupně dosáhli Přemyslovci toho, že jimi řízenému knížectví byl přiznán počátkem desátého století statut království v rámci Římské říše, někdy označované za Svatou říši národa německého. To jen zdůraznilo a prohloubilo sepětí osudu Čechů se širším osudem Evropy jako celku.

Český král patřil k nejvýznamnějším monarchům v rámci tohoto širšího středoevropského uspořádání. Odrážel se v tom stav, že Češi, žijící pospolitě na zeměpisně celkem vymezeném území, si nejen udrželi vlastní jazyk, ale také si uvědomovali svou zvláštní identitu. Přitom se dlouhodobě vytvářela situace v podstatě mírového soužití s přímými sousedy, což přispívalo k stabilizaci ve středu Evropy.

Ani vymření Přemyslovců po meči na začátku XIV. století situaci nezměnilo, když vládu převzali spříznění Lucemburkové. Pod jejich vedením, zvláště za krále, který byl současně zvolen za císaře jako Karel IV., se Praha stala sídelním městem celé říše a rozrostla se v jedno z nejvýznamnějších politických a kulturních center Evropy.

Logicky tehdejší problémy katolické církve, vyvolané existencí několika papežů, pronikly do českých zemí, kde však dostaly zvláštní podobu. Kritická a rebelská hnutí se lišila podle jednotlivých zemí a různila se i jejich síla a revolučnost, a proto také dosahovala odlišných výsledků. Pokusy urovnat situaci v katolické církvi pořádáním koncilů nedosáhly žádoucích úspěchů.

Husitství v Čechách

V Českých zemích mnoho kněží začalo tepat zlořády uvnitř církve, ačkoli se tím vydávali do nebezpečí církevního postihu. V Čechách se nejvíce prosadil mistr Jan Hus, jehož kázání i mimo kostely měla obrovský ohlas. Většina obyvatelstva podporovala jeho kritické názory a byla na jeho rady připravena žít podle příkazů bible. To vyžadovalo její znalost, a tak se lidé učili číst, a Hus dokonce přispěl zjednodušením písma k usnadnění tohoto procesu. To vedlo k tomu, že o Češích se v té době začalo hovořit jako o „husitech“.

Zákonitě se hnutí dostávalo často do konfliktu s místními církevními autoritami, které se nechtěly vzdát svých privilegií. Hnutí místy dostalo vedle ideových také sociální aspekty, a někde dokonce dosáhlo i revolučních forem. Konzervativní kruhy neměly dost sil hnutí ovládnout, a tak hledaly cesty k mezinárodní spolupráci.

Čeští kritici, přesvědčení o své pravdě, byli ochotni o svých názorech diskutovat na širokých mezinárodních církevních fórech. Tak i Jan Hus vystoupil před církevním koncilem v Kostnici. Tam však byl označen za „kacíře“ a upálen. To mělo v českých zemích obrovský ohlas, neboť Husovi byly před cestou vystaveny různé glejty, zajišťující mu svobodný návrat.

Hnutí hlásící se k Husovu odkazu a všeobecně nazývané „husité“ nabylo v českých zemích tak mohutného rozmachu, že se církevní hierarchie rozhodla uspořádat s papežským posvěcením „křížové tažení“ proti Českému království.

Válečná tažení tehdy prováděly masy žoldnéřů, a kdo měl více peněz a mohl nakoupit víc žoldnéřů, obvykle vyhrál. Zdálo se, že osud Čechů bude tímto způsobem jednoznačně rychle vyřešen, neboť zdroje církve byly obrovské.

Ukázalo se však něco nepředstavitelného, protože válečná tažení mezinárodních žoldnéřů narazila na ozbrojený odpor prostého lidu, který nedokázala překonat. Lid se ubránil vytvořením dobrovolných jednotek pod velením přirozených vůdců, jako byli Jan Žižka, Prokop Holý a jiní. Za feudalismu něco zcela neobvyklého – v podstatě dobrovolnická armáda.

České království se vojensky ubránilo a nakonec dosáhlo toho, že jednání církevního koncilu v Basileji přijala tzv. „kompaktáta“, která respektovala některé zvyky v „husitských“ českých zemích. Situace v zemi se překvapivě brzy uklidnila.

Jiří z Poděbrad

Velmi se o to zasloužil za nedospělého krále „zemský správce“, pověřený tímto úkolem. Za toho byl vybrán mladý husitský zeman Jiří z Poděbrad, jemuž se podařilo stabilizovat hospodářskou situaci a také zajistit bezpečnost likvidací band lapků, které byly produktem válečných let. Traduje se, že za „krále holce (mladík, který se dosud neholil) byla za groš ovce“ a že po zemi se dalo cestovat bez ozbrojeného doprovodu.

Proto nepřekvapilo, že když mladý král zemřel bez dědiců, došlo v Praze k shromáždění zástupců katolické a kališnické šlechty a představitelů měst, kteří jednomyslně zvolili Jiřího z Poděbrad českým králem. Do dějin byl zapsán jako „husitský král“.

Toto období je považováno za jedno z nejlepších v českých dějinách, neboť se vyznačovalo jak náboženskou tolerancí, tak i spravedlivým řízením věcí veřejných. V Českém království tato politika platila až do doby třicetileté války, která zdrcujícím způsobem zasáhla zvláště do střední Evropy a měla pro další vývoj českého království velmi negativní důsledky.

Hledání záruk míru

Husitský král se však do dějin zapsal zcela nesmazatelně ještě jedním aktem. Jako mladík poznal hrůzy války a pokusil se jim do budoucnosti zabránit. Dal vypracovat a evropským monarchům poslal výzvu k společnému úsilí o zajištění míru. Šlo o návrh „Smlouvy o nastolení míru v celém křesťanstvu“, který byl v letech 1462–1464 předložen postupně všem zainteresovaným stranám.

Dokument, jehož původní text je latinský „Tractatus pacis toti christianitati fiendae“, se po rozsáhlém úvodu soustřeďuje do dvaceti tří bodů zásad, jimiž by se mělo řídit chování všech evropských křesťanských monarchů vylučující válku a zasazující se za udržení světového míru.

Vznešená myšlenka předběhla svou dobu, a proto nepřekvapí, že se nepodařilo dokument schválit, a ten tím méně mohl evropskou politiku ovlivnit. Evropu naopak postihla třicetiletá válka a od té doby pak byla evropská politika určována napětím a vzájemnými hrozbami evropských velmocí vojensky posílit své mezinárodní postavení na úkor druhých.

Evropské národy musely čekat několik století a prožít první světovou válku, aby se začalo hledat zajištění míru a velice seriózně o něm mezinárodně jednat.

Myšlenku Jiřího z Poděbrad si připomenula mírová konference v Paříži, která měla projednat mírové smlouvy mezi státy, které se podílely na první světové válce 1914-1918. Stala se ústřední ideou Paktu o Společnosti národů, který po první světové válce přijaly vítězné velmoci na mezinárodní konferenci nazvané Versailleská podle místa konání v sousedství Paříže jako doplněk mírových smluv. Tento dokument se stal programem nové mezinárodní organizace s úkolem zajistit mír na světě.

Ani tento pokus však nedosáhl očekávaný výsledek. Společnost národů působila jen v oblasti ideové a neměla žádnou skutečnou moc, aby ovlivnila zhoršující se mezinárodní vztahy. Vypuknutí druhé světové války odhalilo různé nedostatky Společnosti národů, ale formálně její existenci neukončilo.

Tak se mohlo stát, že některé její orgány, sídlící v neutrálním Švýcarsku v Ženevě, mohly za druhé světové války sehrát velmi užitečnou úlohu. Například československá exilová vláda, která našla za války útočiště v Londýně, měla stále v Ženevě svého zástupce jako vyslance u Společnosti národů. To jí umožňovalo celou řadu velmi důležitých kontaktů, neboť v Ženevě svá diplomatická zastoupení měly nejen neutrální státy, ale i většina válčících mocností a také různé mezinárodní organizace.

Problém míru zůstával v pozornosti veřejnosti stále, neboť bylo jasné, že válka nemůže být nekonečná. Vítězící velmoci uvažovaly nejen o tom, jak válku

ukončit mírovou smlouvou, ale zamýšlely se i nad možnostmi navázat na pokusy zajistit mír mezinárodní organizací.

Ještě v průběhu války byl vypracován návrh Charty Spojených národů jako program takové mezinárodní organizace. A také tehdy se vzpomenulo návrhu Jiřího z Poděbrad.

Po skončení bojů v Evropě na jaře 1945 byl tento dokument na mezinárodní konferenci v San Franciscu schválen a zároveň byla založena mezinárodní organizace s velmi náročným úkolem zajistit na světě mír. Brzy se však objevily nové problémy, které její činnost velmi zkomplikovaly.

Češi pod vládou Habsburků

Pokus po smrti Jiřího z Poděbrad o spojení Českého království s Polskem pod rodem Jagellonců neměl dlouhého trvání. A po proniknutí Turků do střední Evropy převládla po vítězství v bitvě u Moháče v roce 1525 snaha vytvořit ve střední Evropě jeden silný stát, který by této hrozbě mohl čelit.

Proto byl v roce 1526 českým králem a pak maďarským králem zvolen rakouský arcivévoda Ferdinand Habsburský, který byl poté v roce 1556 zvolen také římským císařem. Tak byl položen základ rozsáhlé říše pod vedením rodu Habsburků.

České království se tak stalo součástí habsburských držav po zániku Římské říše nazvaných Rakouské císařství, jehož hlavním městem se stala Vídeň.

V jeho vedení logicky převládala snaha rozsáhlou a různorodou říši integrovat, což s sebou neslo různé kroky k omezení pravomocí jednotlivých částí mocnářství, mezi tím i Českého království.

Praha například zůstala formálně hlavním městem království, avšak vše důležité se rozhodovalo u císařského dvora ve Vídni.

Jednacím jazykem se ve vedení Habsburské říše stávala němčina, což s sebou neslo jistou germanizaci celého společenského života. Čeština byla logicky zatlačována do pozadí a hrozil její úpadek i v českých zemích.

Zvlášť nebezpečná byla skutečnost, že u značné části šlechty v českých zemích převládla němčina. Ať již proto, že šlo o rody, které nebyly původem české a zbohatly díky spojenectví s Habsburky za třicetileté války, nebo že některé české rody se snažily zajistit si touto cestou různé výhody ke spolupráci s císařským dvorem.

Uherská šlechta naproti tomu nacházela u císařského dvora plné pochopení a podporu, neboť její vnitřní i zahraniční politika byla plně v souladu s úsilím císařského dvora.

Osvícenectví a národní obrození

Koncem osmnáctého století došlo především díky francouzské revoluci 1789 k překonání některých přežitků feudalismu, především odbourání poddanství. Tak do evropské politiky pronikly nejen ideje demokracie jako formy státního zřízení, ale také možnost větší vzdělanosti pro některé vrstvy obyvatelstva.

Také v habsburské monarchii došlo za Josefa II. k některým reformám, které otvíraly cestu pokroku. Rozvoj průmyslu vyžadoval kvalifikovanou pracovní sílu, a tak rostla vzdělanost. Často se mluvilo obecněji o osvícenství, neboť vzdělání se nemohlo omezit jen na oblast techniky a průmyslu. To s sebou přinášelo potřebu celkové přestavby společnosti.

Růst průmyslu logicky vyvolával početní růst obyvatel měst a ta si postupně vytvářela jistou vlastní městskou samosprávu. Potřeba vyšší vzdělanosti vyžadovala výstavbu škol, v českých městech logicky škol českých, což znamenalo významnou posilu pro udržení a rozvoj češtiny, ačkoli byla vytlačována z úředního styku s vídeňskou vládou. Také rostoucí společenský a kulturní život, mimo jiné i divadelnictví, se významně podílel na udržení češtiny jako běžně používaného jazyka, ale i ovlivňoval její rozvoj.

Naštěstí v české inteligenci byla silná skupina především mezi učiteli a také nižším kněžstvím, která zůstala spjata a obyvatelstvem a cítila svou náležitost k českému národu. Jejich vliv byl především velký na venkově a jejich tamní působení mělo klíčový význam pro udržení češtiny jako živoucího jazyka. Šlo o jednotlivé osobnosti, většinou bez vzájemného spojení, a proto se jim v české historii dostalo označení „zapadlí vlastenci“.

Znovu se potvrdilo, jak je důležité vzdělání pro udržení národní identity, neboť s sebou neslo zachování pokrokových tradic minulosti. Zásady tolerance, rovnosti a solidarity, charakteristické právě pro období husitské, vytvářely příznivé podmínky pro pochopení a přijetí nových idejí, které do Evropy přinesla francouzská revoluce 1789. Navíc skutečnost, že vládní místa proti nim vedla cílevědomou kampaň, činila je prakticky téměř „zakázanými“, a tudíž lákavějšími pro české obyvatelstvo.

Francouzská revoluce přinesla Evropě demokracii a občanské svobody, ale její následky v Evropě, včetně napoleonských válek, také posílily národní povědomí obyvatel jednotlivých jejích částí. To vše navazovalo na tradice české minulosti

a ne náhodou se období první poloviny devatenáctého století dostalo v českých dějinách označení „národní obrození“.

Velmi důležité bylo, že rozvoj a modernizace vnitropolitického života neodvedly pozornost české politické reprezentace od dění mezinárodního. Významné společenské změny probíhaly stejně jako v českých zemích i v jiných částech Evropy. Srovnáváním bylo možno se poučit z jejich zkušeností, a to jak pozitivních, tak se někdy vyvarovat obdobných chyb. Vedle Francie mnoho zkušeností nabízela Itálie, která se také jako Češi musela zbavovat nadvlády cizinců.

Revoluční rok 1848

Ideje francouzské revoluce se nevyčerpaly událostmi na konci osmnáctého století a převratnými změnami na začátku devatenáctého století. Podobné „národní obrození“ jako Češi prožívaly i další národy v Evropě, a to včetně využívání všech nových demokratických svobod. Proto možno v dějinách první poloviny devatenáctého století najít tolik převratných a revolučních změn v mnoha zemích.

Když pak další francouzská revoluce v únoru 1848 vyslala nové impulsy demokratickým hnutím v Evropě, nepřekvapí, že právě rok 1848 dostal označení „revoluční rok Evropy“. Ohlas v Praze byl zcela jednoznačný a pozoruhodně demokratický. Veřejné schůze končily obvykle volbou místní reprezentace a postupně se neformálně v Praze vytvořilo jakési národní zastupitelstvo. A to kontaktovalo pražské místodržitelství, aby nastalou situaci projednalo s vládními představiteli.

Palacký ocenil tento jasný důkaz demokratické vyspělosti české společnosti. Bylo to plně oprávněné, neboť začátkem června se dokonce v Praze uskutečnil v podstatě bez problémů „Slovanský sjezd“, kterého se zúčastnily delegace řady slovanských národů.

Naproti tomu ve Vídni a v celé řadě velkých měst habsburského mocnářství došlo k různým manifestacím, demonstracím, nepokojům a bouřím. Císařství se na mnoha místech otřásalo ve svých základech.

Situace v Praze se však zvrtila, když místní vojenský velitel generál Windischgrätz vyprovokoval pouliční střety a potlačil je ostřelováním Prahy dělostřelectvem. Vysloužil si za to pochvalu Vídně a později i maršálskou hůl, když podobně zasáhl proti bouřící se Vídni. Češi bývají někdy kritizováni pro jakousi nebojovnost, ale tvrdý zákrok v Praze nebyl vyvolán skutečným nepokojem a bouřemi jako v jiných velkých městech říše.

Češi však především potvrdili svou demokratickou vyspělost postojem svých poslanců, kteří byli zvoleni v rámci vynucených svobodných voleb v celém mocnářství na jaře 1848. Jimi vytvořený Sněm svým složením odrážel revoluční atmosféru doby voleb, a proto byl vládou obratně přesunut z revoluční Vídně do Kroměříže, aby zde poslanci „měli více klidu“ pro své jednání.

Čeští poslanci vypracovali návrh ústavy, na jejímž základě se Rakousko mělo modernizovat. V minulosti postupně vytvořená mnohonárodnostní monarchie se měla stát demokratickým státem na úrovni odpovídající současné době.

Demokratizací celého uspořádání státu, včetně zajištění práv národů a národnostních menšin, se rakouské mocnářství mělo stát vzorem moderního státu ve střední Evropě a jako takové současně významnou složkou evropské politiky devatenáctého století.

Na první pohled se mohlo zdát nelogické, aby právě čeští poslanci navrhovali modernizaci a tím vlastně zachování habsburské monarchie. Odrážela se v tom jejich analýza evropské politiky, kde narůstalo mezinárodní napětí, a Češi dávali přednost vnitřnímu úsilí o zajištění lepší budoucnosti českého národa v rámci císařství než orientaci na možnou válku, jakou hrozilo rostoucí napětí.

Přestavba české společnosti

I když tento modernizační program navrhovaný parlamentem se nepodařilo prosadit, bylo mocnářství vystaveno velkým změnám mimo jiné v důsledku rozvoje průmyslu. To s sebou přinášelo novou techniku, která vyžadovala kvalifikovanou pracovní sílu, což se zákonitě promítalo do složení obyvatelstva.

Měnilo se zvláště složení městského obyvatelstva a postupně vznikala potřeba vytvářet v městech jistou vlastní samosprávu, která se tvořila v podstatě na demokratickém základě.

V českých městech vznikala řada organizací kulturních jako umělecké besedy, zakládala se muzea a jiné podobné ústavy, vznikaly odborné a umělecké školy. Vše přispívalo k bohatému rozvoji češtiny jako moderního jazyka a v neposlední řadě i k růstu národního uvědomění.

Jednou z největších společenských sil se stala tělovýchovná organizace „Sokol“, která se velmi rychle stala celonárodní. Heslo „ve zdravém těle zdravý duch“ se stalo mobilizací nejen pro sportovce všeho druhu, ale vedlo i k výchově a vzdělávání členstva v duchu právě národního uvědomění.

Sportovní činnost usnadňovala styky a spolupráci sokolských organizací v jednotlivých městech a dokonce nabízela kontakty i se sportovními organizacemi sousedních národů.

Vídeňská vláda s velkými obavami sledovala národnostní trend vnitropolitického vývoje v Českém království a snažila se ještě víc omezovat jeho tradiční pravomoci. Císař byl sice českým králem, ale tento titul bral jen jako ozdobu, mimo jiné i proto, že v této části habsburského mocnářství se relativně dost prosazovaly demokratické zásady řízení společnosti.

Císař byl i uherským králem. Ale v této části mocnářství výrazně vládla místní šlechta a žádná demokratizace zde nehrozila a s reakční vnitřní politikou uherské šlechty se vídeňský dvůr plně ztotožňoval.

Vedle vnitropolitických problémů se vídeňská císařská vláda musela zabývat i mnoha mezinárodními otázkami, neboť dosud se Rakousko považovalo za velmoc a chtělo v evropské politice hrát významnou úlohu.

Nové mocenské poměry v Evropě

Druhá polovina devatenáctého století přinesla růst napětí mezi evropskými mocnostmi, zvláště díky expanzivní politice Pruského království. Bismarck v čele vlády zahájil přípravy tažení za mocenské sjednocení Německa a zařazení ho tak v evropské politice na roveň carského Ruska a Francie.

Na cestě vybudovat Německé císařství nejprve Prusko společně s Rakouskem zapojilo vévodství Šlesvicko a Holštýnsko. Postupně diplomaticky i mocensky přinutilo řadu feudálních států a státek na území Německa ke vstupu do vytvářejícího se celoněmeckého státu podle svého plánu.

Složitým problémem bylo vytlačení Rakouska z jeho tradičně vedoucí pozice v rámci různých spojení států a státek na území Německa. Nakonec došlo k ozbrojenému střetnutí, které vyvrcholilo bitvou u Hradce Králové v roce 1866. Prusko zvítězilo, když navíc obratně vyvolalo útok Itálie proti držávám habsburského panovníka v Pádské nížině. Rakousko bylo donuceno uzavřít potupné vyrovnaní a ztratilo pozici hlavního spojence a rovnocenného partnera. A pak už Prusko zaměřilo svou expanzi proti Francii, oslabené rozpory druhého císařství.

Dualismus

Rakouský císař se po porážce dostal do svízelné situace uvnitř říše. Germanizační politika vídeňské vlády se dotýkala nejen Čechů, ale i jiných národů a národností habsburského mocnářství, zvláště slovanského původu. To logicky vedlo k růstu jejich národního uvědomění, posilovalo snahy o spolupráci a doplňovalo úsilí o demokratizaci státního zřízení proti centralizačním tendencím císařství. Z této strany nemohl panovník očekávat nejmenší pomoc.

Naproti tomu mohl panovník získat pro své mezinárodní vztahy podporu mocné maďarské šlechty, pokud byl ochoten přijmout její požadavky. Té se podařilo udržet si ještě konzervativnější charakter vlády, než Vídeň prosazovala na většině území říše.

Vídeňský dvůr se snažil národnostní problematiku říše řešit v duchu germanizace rakouských částí, ale v Uhersku nebránil tamní vládě v maďarizaci Uherského království. A tak mohlo dojít pod dohledem Pruska v roce 1868 k dohodě dát císařství formu dvojvládí. Vzniklo Rakousko-Uhersko, kde státní privilegia a národnostní nadřazenost němčiny a maďarštiny platily jako vládnoucí v obou částech mocnářství a ostatní národy se tomu měly v ostatních částech říše podřídít.

Dualismus zřejmě nebyl nejvítanějším řešením pro císařský dvůr, neboť uherská šlechta měla řadu svých vlastních stanovisek a požadavků, které musel dvůr respektovat, ale bylo to jediné řešení, jež „vyrovnávalo“ úpadek habsburské říše na mezinárodní scéně.

Mír nebo válku

Vzrůstající mezinárodní napětí po ustavení Německého císařství v roce 1871 a narůstající nebezpečí války kladlo české politické reprezentaci velmi složitou otázku, jaké podmínky vytváří tato nová mezinárodní situace pro snahu o národní samostatnost. Bylo nutno uvažovat, zda nadále usilovat o demokratizaci a modernizaci císařství, nebo předpokládat, že by eventuální jeho porážka umožnila obnovit nezávislost českého státu, a orientovat se proto na odboj.

Česká politická reprezentace, do jejíhož vedení se stále více prosazoval Tomáš Garrigue Masaryk, se obávala možných důsledků hrůz války a nejistého jejího výsledku vzhledem k hrozícímu širšímu, ba celoevropskému charakteru, a proto i nadále dávala přednost cestě demokratizace. Když byl Masaryk zvolen

poslancem říšské rady, měl možnost své názory vyslovovat i na tomto fóru, což mělo nemalý ohlas i mimo Rakousko-Uhersko.

Své názory shrnul ve spisu „Česká otázka“ a velmi důležité bylo, že ji jasně chápal jako součást širší evropské, ba světové politiky. Češství přitom opíral nejen o národní uvědomění, ale i důsledné prosazování demokracie v politickém životě. Stačí připomenout jeho akce na obranu nevinného židovského mladíka Hilsnera, obviněného z rituální vraždy českého děvčete, nebo vystoupení na „Záhřebském procesu“ na obranu práv jižních Slovanů, což obojí mělo značný ohlas v zahraničí.

Evropská a mezinárodní koncepce české politické reprezentace sice nemohly mít přímý vliv na evropskou politiku, ale její aktivita v politickém životě Rakousko-Uherska pomáhala posunout do popředí jak boj za demokratizaci evropských států, tak upozornit evropskou veřejnost na složité postavení některých národů v mnohonárodnostních státech, které se postupně vytvořily v minulosti.

Češi nemohli významněji podpořit mezinárodní mírové úsilí a otázka míru a války spočívala především v rukách velmocí, které se bohužel netajily svými výbojnými a expanzivními plány. A tak stačil v roce 1914 incident v Sarajevu, kde byl spáchán atentát na následníka rakousko-uherského trůnu, aby vojenské a válečné síly v Trojspolku, především Německa a Rakousko-Uherska, a v následně vytvořené Trojdohodě vyvolaly válku, která z balkánského konfliktu rychle přerostla ve válku světovou.

Češi a válka

Jako obyvatelé válčícího státu museli čeští mladíci nastoupit do rakouských a Slováci uherských pluků. V řadě případů se odmítnutí nevyhnulo konfliktům s policií a také na frontě zvláště proti Srbsku na Balkáně a později i na jiných frontách se nemálo Čechů ukázalo jako ne příliš spolehliví vojáci. Někteří šli dobrovolně do zajetí nebo přešli na stranu protivníka.

Odrážel se v tom zásadní postoj Čechů, kteří tuto válku nikdy nepřijali za svou a spíše hledali cesty, jak její činnost sabotovat. To však přinášelo značné nebezpečí, protože vládní místa takové činy tvrdě trestala.

Politické veřejné protesty nebyly možné, ale to neznamenalo, že by česká veřejnost nesledovala mezinárodní události včetně válečných operací a neuvažovala, jak se chovat vůči vídeňské vládě.

Některé části české politické reprezentace se začaly organizovat v utajovaných skupinách a organizacích, kde se pořádaly diskuse o vývoji mezinárodního dění a uvažovalo se o možnostech, jaký postoj zaujmout a zda a jak ho dát najevo.

T. G. Masaryk mohl jako poslanec v prvních měsících války navštívit některé neutrální státy, aby získal co nejpresnější informace o situaci na frontách, a dokonce se někde setkal i s přáteli ze států bojujících na opačné straně než Rakousko-Uhersko. A mohl proto doplnit domácí poznatky a analýzy současné mezinárodní situace.

Bylo to velmi důležité, neboť stál v čele nepočetné, ale významné organizace orientující se na odboj pod jménem „Maffie“, tak trochu podle italského vzoru. Zcela jednoznačně kritický rozbor situace na frontách a také celkové mezinárodní situace vyzníval v neprospěch Rakousko-Uherska. To vedlo k závěru, že bude třeba počítat po válce s rozsáhlými politickými změnami v Evropě.

Vyžadovalo to zásadní promyšlení dalšího postupu a přitom vážně uvažovat o možnosti vytvoření samostatného českého státu. To znamenalo hledat cesty, jak navázat politické kontakty s dohodovými mocnostmi.

O to se pokusil Masaryk za pobytu v neutrálních zemích a o tom se dozvěděla vídeňská místa. Proto bylo rozhodnuto, že Masaryk, jemuž hrozilo zatčení, se nesmí vrátit.

„Maffie“, kde byly zastoupeny všechny nejvýznamnější české společenské organizace, tím vzala na sebe odpovědnost rozhodnout o vhodném okamžiku a pověřit Masaryka vyhlášením veřejného začátku odboje české veřejnosti proti Rakousko-Uhersku a za obnovu samostatného českého státu.

Odboj

Za den vyhlášení odboje Čechů proti Rakousko-Uhersku byl vybrán 6. červenec 1915, den 500. výročí upálení mistra Jana Husa, a T. G. Masaryk ten den vystoupil se zásadním projevem v Ženevě v neutrálním Švýcarsku, kde tento program vyhlásil. V únoru 1916 byla v Paříži postavena do čela zahraničního odboje Československá národní rada v čele s Masarykem.

Název „československý“ totiž odrážel to, že se nepředpokládalo, že by odboj usiloval o obnovu Českého království. Mimo jiné i proto, že se počítalo s tím, že osvobození se mělo týkat i Slováků, a tak ve vedoucím orgánu Masaryka doplnil za Čechy Edvard Beneš, který odešel do zahraničí, a za Slováky Milan Rastislav Štefánik, který už delší dobu žil ve Francii.

Orientaci na republiku podporovalo i to, že při jednáních s vedením dohodových mocností vedených monarchy hrozilo, že by na pořad jednání přišla otázka, ze kterých rodů by se hledal budoucí český král. Trojdohodu vedle republikánské Francie tvořilo carské Rusko a království Velké Británie, které vždy usilovaly o to, aby v nově ustavovaných státech byly do jejich čela postaveny osobnosti šlechtického původu a pokud možno blízké jejich vládnoucím rodům.

Podpora spojenců byla velmi důležitá, a proto mělo velký význam, že T. G. Masaryk byl jmenován profesorem na londýnské univerzitě. Ne náhodou svou nástupní přednášku zaměřil na „problém malých národů v Evropské krizi“, kde mohl nejlépe objasnit cíle československého odboje.

Nelze však přehlédnout, že toto téma se silně dotýkalo i dalších národů a států v Evropě. Nebylo jasné, zda ve válečných programech spojeneckých velmocí měla tato otázka vymezeno místo odpovídající jejímu mezinárodnímu významu.

Není však pochyb, že národnostní otázka se týkala velmi výrazně jak složité situace na Balkáně, tak i mnohonárodnostního carského Ruska. Není také jasné, zda si britská vláda plně uvědomovala, že světová válka může postavit do zcela nového světla i postavení Irů ve Velké Británii.

Demokratické a republikánské USA se teprve později zapojily do světové války, a tak nemohly významněji diplomaticky pomáhat počátkům československého odboje. Naopak v dalším období a hlavně v závěru světové války ovlivnily USA v československé otázce velmi mnoho.

Mimořádně důležitá však byla materiální pomoc, kterou Československé národní radě poskytovali čeští a slovenští emigranti v Americe.

Diplomatické úsilí

Československé národní radě připadl především velmi obtížný úkol získat pro odbojové hnutí diplomatické uznání. Žádný z jejích členů nebyl profesním diplomatem, a proto se všichni museli učit diplomacii. Mimo přímá jednání o mezinárodních otázkách s vládami dohodových mocností musela Československá národní rada také usilovat o zviditelnění Čechů a Slováků bojujících ve spojeneckých armádách.

Ve Francii to byla „Rota nazdar“, vytvořená z českých a slovenských dobrovolníků, které začátek války zastihl ve Francii nebo v jejích koloniích. Do ní se také zapojila skupina Čechů a Slováků, která se do Francie dostala společně s jednotkami srbské armády, když ta byla nucena pod tlakem nepřátelských jednotek ustoupit do neutrální Albánie. Odtud pak byly dopraveny na

německou frontu ve Francii. Šlo o Čechy a Slováky, kteří nechtěli proti Srbům bojovat v nenáviděné rakousko-uherské armádě a dali se zajmout, aby za zájmy svých národů mohli bojovat na srbské straně.

Také v ruské armádě se vytvořila „Česká družina“ z českých dobrovolníků. Ti byli velmi často dáni k dispozici velení na těch úsecích fronty, kde proti Rusku byly nasazeny rakouské jednotky mobilizované v českých zemích nebo složené ze Slováků v uherských útvarech. Na jedné straně měli využívat znalosti jazyka k získání informací o situaci na frontě i v nepřátelském zázemí, nebo dokonce se pokusit přesvědčit české a slovenské vojáky k dobrovolnému odchodu do ruského zajetí.

Tyto československé útvary, nazývané legie, nehrály žádnou významnou úlohu ve válečných operacích, ale mimořádně pomáhaly Československé národní radě. Svou existencí a chováním jednoznačně potvrzovaly náladu a postoj českého a slovenského obyvatelstva, jehož jménem se snažila rada vystupovat a jednat.

Československo začalo být přijímáno nejen diplomaticky jako spojenec, ale mohlo být označeno i za „spojence vedoucího válku“. Proto se také mohly nové československé legie ustavit v Itálii. Tam se dostalo mnoho českých a slovenských bojovníků a většina z nich dobrovolně na frontě, která se po vstupu Itálie po boku spojenců do války vytvořila nově na jih od Alp v severní Itálii. Ty už se většinou vytvářely s diplomatickou pomocí uznané Československé republiky.

Dlouhá válka

Do války byly zapojeny milióny lidí, a to nejen ti, kdo byli přímo na frontách, ale i velká část obyvatelstva v zázemí. Fronty totiž vyžadovaly stále nové zbraně a munici a hospodářské těžkosti zázemí narůstaly všude velmi rychle. Chyběly pracovní síly jak v průmyslu, tak i v zemědělství a rostoucí bída těžce doléhala na život obyvatel.

Poměr sil na frontách se postupně vyrovnával, neboť výhody útočníků postupně mizely a do konfliktu původně jen několika evropských mocností se zapojovaly další státy a s nimi také kolonie velmocí na dalších kontinentech.

Válka se jednoznačně stávala světovou a pomalu přestávalo být jasné, jaké jsou její cíle. To se zvláště prohloubilo, když koncem roku 1916 zemřel starý rakousko-uherský císař František Josef I. a vládu musel převzít jeho následovník Karel, který se netajil svými obavami o výsledek války. Došlo k různým pokusům o tajná jednání, ale bez konkrétních výsledků.

Také vláda USA, která měla řadu přátelských styků s bojujícími stranami, si potřebovala ujasnit, na kterou stranu se měla postavit. Prezident Wilson proto vyzval bojující státy, aby vyhlásily cíle svého válečného úsilí. To pomohlo Československé národní radě prosadit, že dohodoví Spojenci v Prohlášení, které vydali začátkem roku 1917, mimo jiné uvedli, že jejich cílem je „osvobození Italů, Slovanů, Rumunů a Čechoslováků“.

Rozhodování vládě USA usnadnila skutečnost, že německé ponorky na jaře 1917 potopily několik amerických lodí. Mohla proto, dosud neutrální, vyhlásit válku Německu, ale zatím ne dalším ústředním mocnostem. I tak se brzy ukazovalo, že převahu získávají výrazně dohodové státy, a postupně bylo stále jasnější, že na tuto stranu se zřejmě přikloní i konečné vítězství.

Významným faktorem prodlužování války se stalo stále více se zvětšující bídou narůstající revoluční smýšlení pracujících prakticky ve všech válčících zemích.

Převratným prvkem se stal pád carismu v únoru 1917 a ještě více o půl roku později pak Říjnová revoluce vedená bolševiky, která prakticky vyřadila Rusko jako válčící stranu. Události v Rusku měly navíc velký ohlas ve všech válčících státech.

Naděje, že by Německo v čele ústředních mocností mohlo za těchto nových podmínek válku vyhrát, se nenaplnily, neboť na jaře 1918 se na francouzsko-německé frontě objevily první jednotky USA a bylo vojensky jednoznačně jasné, že dohodové velmoci krácejí k vítězství.

Změny v Rakousko-Uhersku

Pro úsilí Československé národní rady se vytvořila nová situace smrtí císaře Františka Josefa I. koncem roku 1916. Jeho nástupcem se stal Karel I., který si uvědomoval katastrofální hospodářskou situaci Rakousko-Uherska a prostřednictvím příbuzných své ženy, původně belgické princezny, začal hledat východisko.

Na jedné straně jednání o diplomatické uznání Československé národní rady s dohodovými státy se stalo obtížnějším, neboť jejich vlády měly pochopitelně větší zájem o postoj nového habsburského císaře, který mohl vyvolat dalekosáhlé důsledky.

Na druhé straně představy císaře Karla o vnitropolitické přestavbě říše, s nimiž se netajil, usnadnily domácím politickým silám, jako byly na přelomu let 1916/1917 „Národní výbor“, ustavený v Praze, nebo „Český svaz“ českých poslanců na „Říšské radě“, aby hledaly způsob, jak v rámci možností vyjádřit své názory.

Radikalizující se názory obyvatelstva však vyjádřilo 19. 5. 1917 „Prohlášení českých spisovatelů“, které vyzvalo české poslance, aby „pověděli státu a světu, co chce národ a na čem trvá“, a zdůraznilo, že „vývoj směřuje k Evropě demokratické, k Evropě národů svéprávných a svobodomyslných“. To velmi výrazně posílilo prestiž v zahraničí působící Československé národní radě.

Mimořádně významné bylo to, že při zahájení nově zvoleného parlamentu 30. 5. 1917 vystoupil „Český svaz“ v dohodě s „Národním výborem“ se státoprávním ohrazením na podporu Československé národní rady. Uvádělo se v něm zvláště: „Opíraje se v této dějinné chvíli o přirozené právo národů na sebeurčení a svobodný vývoj, posílené nadto u nás nezadatelnými právy historickými, státními akty plně uznávanými, budeme se v čele svého lidu domáhat sloučení všech větví československého národa v demokratický český stát, zahrnující i slovenskou větev, žijící v souvislém celku s historickou vlastí českou.“

Diplomatické uznání

Cílevědomé úsilí především tajemníka rady Edvarda Beneše tak díky podpoře z domova dosáhlo na jaře 1918 uznání Československé národní rady de facto francouzskou, italskou a britskou vládou - tedy za uznávané představitele Čechů a Slováků. Ve Francii a v Itálii to bylo doprovázeno vládní účastí na slavnostním předáváním praporů útvarům československých legionářů, což potvrzovalo, že „uznávají národ československý za národ spojenecký a válku vedoucí“.

Nesmírně komplikovaná byla situace v revoluci zmítaném Rusku, kde bylo velmi obtížné zaujímat podle přání T. G. Masaryka neutrální postoj a nevměšovat se do složitých vnitřních problémů této obrovské země.

Dosáhnout plného diplomatického uznání však vyžadovalo, aby se ustavila prozatímní československá vláda. Když se na podzim 1918 začalo všeobecně jednat o příměří, projevila francouzská vláda, se kterou měl Edvard Beneš v Paříži nejlepší spojení, ochotu uznat takovou československou vládu, jakmile dostane zprávu, že byla vytvořena.

K tomuto kroku došlo v září 1918. Předsedou vlády a ministrem financí se stal T. G. Masaryk, M. R. Štefánik, povýšený do funkce generála francouzské armády, se stal ministrem války a Edvard Beneš ministrem zahraničí. Velmi důležité bylo také její „Prohlášení nezávislosti“, které v USA 18. 10. vyhlásil Masaryk, kde přislíbil, že nový stát bude republikou. V historii je tento dokument znám jako „Washingtonská deklarace“.

Ustavení prozatímní vlády oznámil podle předběžné dohody Edvard Beneš 26. 9. 1918 příslušnou nótou francouzské vládě a potom i dalším spojeneckým vládám. Francouzská vláda uznání sdělila nótou 15. 10. a následovaly italská 21. 10., britská 23. 10. a 24. 10. srbská.

Československo tedy začalo mezinárodně diplomaticky působit ještě před definitivním koncem války, kdy ještě na jeho území byly vojenské jednotky rakousko-uherského císařství. Byl to nepochybně obrovský diplomatický úspěch Československé národní rady.

Ustavení vlády bylo v Praze uvítáno 2. 10. 1918 prohlášením předsedy Českého svazu poslanců Františkem Staňkem. Po překonání značných obtíží se podařilo získat v nepřehledné situaci povolení pro delegaci českých poslanců k cestě do neutrální Ženevy, aby se zde mohli 27. 10. setkat s Edvardem Benešem k jednání o doplnění této prozatímní vlády. Masaryk byl v té době v USA a Štefánik v Rusku.

Účastníci jednání se teprve druhého dne se značným zpožděním dozvěděli, že 28. 10. byla na demonstraci na Václavském náměstí v Praze vyhlášena nezávislost Československa. Na základě událostí Národní výbor v Praze schválil jako první zákon, že „samostatný československý stát vstoupil v život“.

Podpis kapitulace Německa v salonním vagonu vlaku velícího francouzského generála doplnil předchozí dohody o příměří dalšími ústředními mocnostmi. Mimořádně důležité bylo, že na jednání podmínek o příměří s Rakousko-Uherskem se už Československo podílelo jako mezinárodně uznaný stát.

V Praze se moci ujala československá vláda, ustavená podle dohody ze Ženevy. Předsedou se stal Karel Kramář a jejími členy byli dva Slováci a jedno místo zůstalo vyhrazeno pro zástupce německé menšiny. Poslanecké shromáždění pak závěrem roku 1918 zvolilo prvním prezidentem Československé republiky jednomyslně T. G. Masaryka, který se po návratu domů do vlasti ujal své funkce.

Definitivní diplomatický konec války přinesly až mírové smlouvy, sjednané za aktivní účasti Československa na konferenci v Paříži. Do dějin vstoupila jako Versailleská, neboť tam byla podepsána hlavní mírová smlouva s Německem a ostatní mírové smlouvy byly podepsány v dalších zámcích v okolí Paříže.

Československo

Nový stát se ustavil na území Království českého, Markrabství moravského a na Slovensku, které v rámci Uherského království nemělo před válkou žádný zvláštní status.

Hranice nového státu vůči Německu v Čechách a na Moravě zůstaly podle historické tradice a byly jen na několika místech upraveny mírovou smlouvou s Německem. Dosavadní v podstatě vnitropolitické hranice Čech a Moravy s Rakouskem mírová smlouva změnila na mezistátní a na několika místech je upřesnila.

Hranice nového Československa se na Slovensku mohly opřít o bývalou severní hranici Uherského království a nově měla být vytčena hranice s novým Maďarskem, které se ustavovalo na území Uherska. Po různých konfliktech s měnicími se vládami poválečného Maďarska hranici s Československem definitivně určila teprve mírová smlouva s Maďarskem, uzavřená až v červnu 1920. Nová státní hranice měla jít od ústí řeky Moravy po Dunaji a pokračovat po řece Ipel' a jen částečně byla vytyčena dále na území směrem k řece Uhu, která se měla stát východní hranicí Slovenska, a tím i Československa.

Mírové konferenci byl osud obyvatelstva v podhůří Karpat východně od Uhu předložen organizací jeho emigrantů žijících v USA. Konference při hodnocení nového státního uspořádání střední Evropy mohla konstatovat, že převratné poválečné změny proběhly neklidněji na území nově ustaveného Československa.

A tak rozhodla toto území, obývané slovanským obyvatelstvem, hlásícím se různě k Rusínům, Malorusům nebo Ukrajincům, připojit v podstatě podle přání tamního obyvatelstva k Československé republice jako její autonomní oblast pod názvem Podkarpatská Rus. Tím dostalo Československo v podhůří Karpat společnou hranici s Rumunskem.

Československo bylo evropskou veřejností přijato velmi dobře, neboť republika se opírala o demokratickou ústavu a demokraticky zvolená vláda se vyznačovala rozsáhlými sociálními opatřeními ve vládním programu.

Velmi brzy bylo nové samostatné Československo mezinárodně označeno za „demokratický ostrov ve středu Evropy“. Významně k tomu přispěla i politika nového státu, připravená poskytnout azyl obyvatelům jiných států, pronásledovaným pro jejich demokratické smýšlení.

Bylo velmi absurdní, že při stanovení státních hranic nového Československa se nejsložitějším ukázalo jejich vytyčení vůči nově se ustavujícímu Polsku v oblasti Těšínska. Spor vznikl mezi dvěma nově se formujícími státy, kde obyvatelstvo těžilo z válkou nově zdůrazněného práva národů na vlastní stát. Těšínsko bylo v minulosti tradičně vévodstvím a bylo také při dělení Polska postiženo. Před první světovou válkou jen malá část spadala pod správu Habsburků.

Na první pohled se zdálo nejvhodnější vycházet z předválečné tamní severní hranice Rakousko-Uherska. Ta dělila Těšínsko tak, že jeho severní zemědělská

část byla pod zábořem Německa, zatímco jeho jižní část byla součástí habsburské říše a územně navazovala na Markrabství moravské. Zde žilo obyvatelstvo národnostně promíšené, hovořilo česky, německy a polsky a hospodářsky bylo většinou napojené na průmyslově vyspělé Ostravsko. Za nové situace by se mohla základem hranice mezi novým Československem a novým Polskem stát hraniční řeka Olše.

Polsko však požadovalo celé Těšínsko a místní střety dokonce přerostly v ozbrojené konflikty. Teprve zásah ještě působící mírové konference podpořil navrhovanou hranici, ale různé pozdější polské pravicové vlády se otázku hranic na Těšínsku a také na Oravě snažily znovu otevřít.

Diplomacie ČSR

V čele diplomacie stanul jako ministr zahraničí Edvard Beneš, který se už za války výborně osvědčil na poli mezinárodních vztahů a diplomatických jednání. Jen velmi obtížně se obsazovala hlavní místa zastoupení ČSR v zahraničí, neboť chyběli diplomaticky vystudovaní diplomaté českého původu. Prvními jejími vyslanci se proto stávali ti, kdo - jako například novináři - spolupracovali se zahraniční složkou odboje už za války. Teprve postupně se do diplomatických služeb zapojovali vysokoškolsky kvalifikovaní Češi a později i Slováci.

ČSR si velmi dobře uvědomovala, jak důležité jsou přátelské vztahy mezi evropskými státy, a její diplomacie se všestranně snažila takové vztahy se svými sousedy rozvíjet. To se týkalo především těch států, s nimiž vztahy upravovaly mírové smlouvy. S Rakouskem smlouva z 10. 9. 1919, podepsaná v zámku Saint-Germain-en-Laye, s Maďarskem 4. 6. 1920 v zámku Trianon a především s Německem 28. 6. 1919 v zámku ve Versailles u Paříže.

Její částí se stal i Pakt o Společnosti národů, tedy mezinárodní organizace s úkolem hledat řešení mezinárodních problémů a cest k zajištění míru v Evropě. Proto se v dějinách mírová konference po první světové válce začala nazývat Versailleská.

Československá diplomacie se ani v nejmenším neomezila jen na vztahy k sousedním zemím nebo na problematiku střední Evropy. Československá vláda si plně uvědomovala, že ve středu Evropy se jí více či méně dotýká vše, co se v Evropě děje, a proto se její zástupci velmi aktivně podíleli na jednání různých orgánů Společnosti národů.

Československý ministr zahraničí Edvard Beneš se sám aktivně účastnil nejdůležitějších jednání a velmi brzy byl kolegy oceněn jako jeden z nejzkušenějších účastníků všech závažných jednání. Na jedné straně proto, že

uměl často najít řešení složitých problémů, neboť zastával zásadu, že „politika je věcí slušného kompromisu“. Na druhé proto, že dovedl vyhmátnout právě ty nejdůležitější současné problémy a zasadil se o to, aby se o nich začalo jednat, a většinou pro jejich řešení připravil podmínky. Nebylo náhodou, že byl v roce 1923 zvolen do Rady Společnosti národů, což bylo nejen uznáním jeho osobním, ale i oceněním politiky Československa ve střední Evropě.

Tím, že se USA nestaly členem Společnosti národů, za jejíhož otce byl všeobecně a do velké míry oprávněně považován jejich prezident Wilson, stala se tato mezinárodní organizace v podstatě evropskou. Pokud se totiž jednalo o jiné kontinenty, byly to většinou problémy spojené s kolonialismem, neboť řada tamních států a území byla závislá na evropských mocnostech.

Československo nepatřilo k největším členům organizace, ale jeho diplomacie si svou aktivitou vydobyla uznání ostatních a byla zapojována do většiny závažných jednání. Úzce spolupracovala s francouzskou diplomacií a důsledně vycházela z Paktu o Společnosti národů. Příkladem této aktivity může být jednání o „protokolu o pokojném vyřizování mezinárodních sporů“, kdy československý ministr zahraničí byl vybrán za zpravodaje příslušné komise, která se snažila prosadit odsouzení války jako „mezinárodního zločinu“ a otevřít cestu k širšímu jednání o odzbrojení.

Malá dohoda

Mezi problémy střední Evropy, přerůstající rámec Společnosti národů, bylo postavení Maďarska. Jeho osud ovlivnilo to, že formálně zůstávalo královstvím do jisté míry bez krále. V čele státu stanul jako jeho správce admirál Horthy, zatímco ještě koncem války zvolený král (tehdy ještě také nový císař Rakousko-Uherska) žil od konce války v neutrálním Švýcarsku.

Maďarsko jen pod velkým spojeneckým nátlakem a po porážce různých i ozbrojených pokusů o odpor podepsalo v červnu 1920 mírovou smlouvu vytyčující nové hranice ve střední Evropě a tím i odstoupení velké části dosavadního území státu sousedním, národně odlišným státům, mezi nimi i Československu. S tvrdými podmínkami trianonského míru se Maďarsko nikdy vnitřně nesmířilo, a proto stále představovalo pro střední Evropu jisté potencionální napětí.

Proti tomu nebezpečnému ohnisku neklidu se krátce po válce podařilo československému ministru zahraničí dojednat spojeneckou dohodu tří přímých sousedů Maďarska, Československa, Rumunska a Jugoslávie, tehdy ještě království Srbska, Chorvatska a Slovinska. Toto spojení maďarský tisk

posměšně nazval „Malou dohodou“, jako by toto spojení jen kopírovalo předválečnou dohodu Francie, Ruska a Velké Británie.

Malodohodové spojení se však velmi osvědčilo jako složka mezinárodních vztahů, vžilo se a trojice se stala vítanou a uznávanou účastnicí mnoha seriózních jednání především v rámci Společnosti národů.

Účastí Rumunska a Jugoslávie se idea Společnosti národů šířila na Balkán. Ten byl považován za oblast nejen místních konfliktů, ale i za jakýsi „sud prachu“, odkud vždy hrozilo nebezpečí velké války, neboť velmoci zde vždy měly své otevřené či skryté zájmy.

Tři účastníci Malé dohody se počátkem roku 1933, kdy vliv hospodářské krize prohluboval mezinárodní napětí, rozhodli upevnit svou spolupráci podpisem „Organizačního paktu Malé dohody“, který upřesnil formy jejich spolupráce v mezinárodní politice.

Panevropa

Je velmi zajímavé, že nejen vládní politika Československa získávala novému státu v Evropě sympatie a popularitu. V Čechách se také zrodila idea „Panevropy“. Hrůzy světové války vyvolaly celou řadu hnutí a organizací zamýšlejících se nad zajištěním míru v Evropě. Mezi nimi brzy vyniklo hnutí nazvané „Pan-Evropa“, jehož ideovým otcem byl hrabě Richard Coudenhove-Kalergi, jehož sídlem byl zámek na Chodsku v Poběžovicích nedaleko Domažlic.

Své úvahy shrnul v pozoruhodné studii nazvané „Pan-Evropa“. Tento text dnes, téměř po stu letech, překvapí svou aktuálností. I když je studie pochopitelně zákonitě poplatná době svého vzniku, správně odhaluje základní problémy evropského kontinentu tak, jak je i dnes ukazují současné úvahy.

Stačí si připomenout rozdělení studie do jedenácti kapitol: „I. Evropa a svět, II. Hranice Evropy, III. Spojené státy britské říše a Pan-Evropa, IV. Spojené státy Sovětského Ruska a Pan-Evropa, V. Evropa a Amerika, VI. Evropa a Svaz národů, (název Společnost národů se v češtině vžil až značně později) VII. Evropské válečné nebezpečí, VIII. Evropa po světové válce, IX. Německo a Francie, X. Národnostní otázka, XI. Cesty k Pan-Evropě.“ V pozdějších vydáních studie byl text doplňován jakýmsi shrnutím činnosti hnutí v uplynulých letech.

Na první pohled se zdá, že není třeba nic připojit. Mluvíme-li dnes o Evropské unii, zdá se, že se počítá s volnějším spojením, než jaké naznačovala „Pan-Evropa“, ale nelze zapomínat, že často se také vedou úvahy o Spojených státech evropských.

Je zajímavé, že Richardův otec se zamýšlel nad modernizací habsburského mnohonárodního mocnářství Rakousko-Uherska, které však v době, kdy začal o mezinárodních vztazích přemýšlet sám Richard, už neexistovalo.

Hnutí Pan-Evropa snad z jisté tradice mělo hlavní sídlo ve Vídni, kde mu rakouská vláda poskytla potřebné prostory. V roce 1924 začal německy a francouzsky dokonce vycházet časopis Pan-Evropa. Coudenhove-Kalergi sám podnikal velká přednášková turné prakticky po celé Evropě.

Hnutí Pan-Evropa mělo značný ohlas i v Československu, kde v Praze, Brně a některých dalších městech Coudenhove-Kalergi přednášel a později se dokonce ustavila československá sekce hnutí. Jak prezident Masaryk, tak i ministr Beneš tuto činnost podporovali, a Edvard Beneš dokonce napsal do českého vydání Pan-Evropa velmi pochvalnou předmluvu.

O Masarykovi se naopak stále častěji hovořilo jako o možném prezidentu, když se uvažovalo o státu na základě Pan-Evropy, neboť jeho prestiž a autorita byly na celém kontinentě velké a zdál se být nejpříjemnějším kandidátem nejen pro Čechy a Slováky.

Hospodářská krize a fašismus

Rok 1929 přinesl velké hospodářské problémy, které přerostly v celosvětovou hospodářskou krizi. Nejen její hospodářské, ale zvláště svým rozsahem mimořádné sociální důsledky postihly především obyvatelstvo Evropy a Ameriky. Vlády většiny evropských států jen velmi nesnadno hledaly cesty, jak jejich důsledky zmírnit.

Sociální napětí v mnoha zemích dosahovalo místy rozporů až revolučního rázu a části vládních kruhů začaly uvažovat o jejich řešení omezením demokratických svobod a zaváděním diktátorských způsobů vlády. Ideologicky se začínal prosazovat fašismus, a to nejen v Itálii, kde byl Benitem Mussolinim vyhlášen za vládní program.

Zvláště těžké byly hospodářské důsledky v Německu, které zdaleka ještě nepřekonalo všechny důsledky prohrané války. Silné militaristické tendence, tradiční v této zemi, vystupovaly stále otevřeněji v rámci silících revanšistických hesel i ve vládních kruzích a nacházely značný ohlas u bídou postiženého obyvatelstva. Národně socialistická strana, která dlouho žila spíše na okraji politického dění, se velmi rychle stávala významnou politickou silou. Mohla se přitom opírat o širokou podporu finančních kruhů a zvláště majitelů zbrojního průmyslu, pro který její expanzivní politika připravující odvetnou válku znamenala nadějně perspektivy mohutného rozvoje.

Čím více ve zbídačeném obyvatelstvu Německa sílilo revoluční myšlení, cílevědomě rozvíjené Komunistickou stranou Německa, dostávalo se nacistické straně stále větší podpory průmyslových a finančních kruhů. Její obratně formulovaná revanšistická propaganda, slibující nejen zaměstnanost, ale i výhody po uplatnění expanzivních akcí nové vlády, nacházela masovou podporu u značné části těžce zkoušeného obyvatelstva.

Když tento politický trend v Německu dosáhl v parlamentních volbách v lednu 1933 značného úspěchu, podařilo se vládním kruhům nejen sestavit vládu v čele s nacistickým vůdcem Adolfem Hitlerem, ale také prosadit její jmenování dosud váhajícím konzervativním prezidentem maršálem Hindenburgem.

Prozíravější politické kruhy v některých evropských zemích sledovaly tento vývoj v Německu s oprávněnou obavou z blízké budoucnosti. Československo patřilo k těm evropským státům, jejichž vlády správně analyzovaly tento trend vývoje, a oprávněně před ním varovaly.

Nacistické Německo se opět stávalo ve středu Evropy hrozbou míru, neboť každé úsilí o změnu hranic na kontinentě s sebou neslo nebezpečí nové války. Proto bylo třeba pokusit se znovu aktivizovat všechny politické síly Evropy, opírající se o Společnost národů jako organizaci usilující o zajištění míru.

I když na Versailleské konferenci nejaktivnějším iniciátorem úsilí o mezinárodní společnost byl americký prezident W. Wilson, nestaly se USA jejím pilířem, a dokonce do ní ani nevstoupily. Teprve celosvětový rozměr hospodářské krize, který dostal i politický rozměr, přispěl k tomu, že USA se více zabývaly evropskými problémy, neboť také ty měly často širší než jen kontinentální dimenzi.

Právě nástup prezident F. D. Roosevelta do čela USA způsobil, že jejich zahraniční politika dostala nové rozměry. Kromě jiného byly konečně navázány řádně diplomatické styky této neevropské velmoci s jinou mocností, která nebyla jen evropská, se Sovětským svazem, který chtěl navázat na velmocenskou úlohu carského Ruska a zapojit se do Společnosti národů.

Pakt čtyř a „Východní Locarno“

Hlavní útok na ideu Společnosti národů byl podniknut Itálií na podzim 1932 návrhem na konferenci čtyř velmocí. Její fašistický vůdce Benito Mussolini se tak snažil zvýšit mezinárodní prestiž své země a postavit Itálii na roveň všeobecně uznávaných evropských velmocí, Francie, Německa a Velké Británie. Svůj návrh opíral o kritiku Společnosti národů, která prý nebyla schopna čelit

důsledkům světové hospodářské krize ani na ni navazujícím tendencím nahradit demokracii diktátorskými režimy.

Právě v červnu 1933 se však velké skupině evropských států za aktivní účasti států malodohodových podařilo prosadit na konferenci v Londýně „Úmluvu o definici útočného činu“, která měla umožnit Radě Společnosti národů vyvolat akce proti eventuálnímu agresorovi.

Tuto úmluvu podpořil jak SSSR usilující o vstup do Společnosti národů, tak i s ním sousedící členské státy - jak v Evropě Polsko, Litva, Estonsko, Lotyšsko, Rumunsko, Turecko, tak i asijský Afghánistán a Írán. Tyto státy také podporovaly úsilí o odzbrojení.

Fašistická Itálie měla zajištěnu podporu nacistického Německa v úsilí o „zrovnoprávnění ve zbrojení“, které měl prosadit „Pakt čtyř“. Francie sice patřila do skupiny usilující o odzbrojení, ale nemohla se zříci své velmocenské pozice a zcela odmítnout politiku Paktu čtyř. A když Velká Británie, jako vždy usilující o úlohu arbitra, podpořila italskou iniciativu, došlo 7. 6. 1933 v Římě přece jen k parafování modifikovaného návrhu.

Je nesmírně zajímavé, že žádný text „Paktu čtyř“ nikdy nebyl řádně podepsán, natož ratifikován, a přesto politika, které dal jméno, sehrála v evropské a v podstatě i celosvětové politice mimořádně významnou negativní úlohu.

Československo si uvědomovalo velmi přesně hrozbu politické orientace nové nacistické vlády v sousedním Německu a negativního vlivu jeho politiky v Evropě, a proto podpořilo francouzský návrh „východního paktu“, někdy nazývaný „východní Locarno“.

Ten měl doplnit Locarnský pakt, od roku 1925 zaručující západní hranici Německa s Francií, Belgií a Nizozemskem. Jeho garantem se tehdy stala ostrovní Velká Británie a tak podobně měla být východní hranice Německa s Československem, Polskem a Litvou nyní garantována Sovětským svazem.

To narazilo na tradiční odpor Polska k smlouvám s SSSR. Reakční polská vláda vedená plukovníkem Beckem šla dokonce tak daleko, že dala přednost 26. 1. 1934 podpisu smlouvy o neútočení s nacistickou vládou, ač pod jejím vedením Německo koncem roku 1933 vystoupilo ze Společnosti národů.

Naproti tomu československý ministr zahraničí Edvard Beneš, jako tehdejší předseda Rady Společnosti národů, využil toho, že sovětský ministr zahraničí M. M. Litvinov se léčil v létě v Karlových Varech, a pečlivě připravil vše k tomu, aby po společném pozvání všemi členy proběhl vstup SSSR do této mezinárodní organizace 18. 9. 1934 bez problémů a bylo mu, jako velmoci, přiznáno stálé místo v Radě.

Pozoruhodná byla reakce fašistických sil v Evropě, které zorganizovaly 9. 10. 1934 v Marseille atentát na iniciátora „východního paktu“ francouzského ministra zahraničí Louise Barthoua. Ten mu podlehl společně s jugoslávským králem Alexandrem I., kterého zde vítal na oficiální návštěvě Francie.

Kolektivní bezpečnost pro Evropu

Bojovníků za mír však bylo v Evropě velmi mnoho a pokusili se smluvní cestou jeho záruky posílit. K nejintenzivnějším mezi nimi patřilo Československo, jehož ministr zahraničí Edvard Beneš se stal uznávaným zastáncem a propagátorem ideje kolektivní bezpečnosti. K té směřovalo nové pojetí „východního paktu“, jehož základem se měly stát spojenecké smlouvy Sovětského svazu s Francií a SSSR s Československem, doplňující spojení Francie a ČSR.

V evropské politice však stále ještě přežívaly velmi silné tendence proti spolupráci se Sovětským svazem. Například snahy o společné smluvní závazky poskytnout si vzájemně pomoc v případě napadení narážely na zásadní odpor v Polsku. Ačkoli bylo spojencem Francie a geopoliticky se nacházelo v obdobné situaci jako Československo, polské vlády odmítaly jakoukoli takovou smlouvu, na které by se účastnil SSSR.

Intenzivní diplomatická jednání o smlouvě o vzájemné pomoci v případě napadení vyvrcholila na jaře roku 1935. A není pochyb o tom, že k jejich výsledku významně přispěla rozhodnutí německé vlády z 16. 3. 1935 zavést v rozporu s mírovou smlouvou v Německu brannou povinnost. Pro většinu evropské veřejnosti to představovalo jen otevřené potvrzení expanzivních plánů nacistické vlády vedené Adolfem Hitlerem.

Zatímco v Československu probíhalo jednání se Sovětským svazem bez větších problémů, jak mimo jiné dokazoval podpis řádné obchodní a plavební smlouvy v Praze 25. 3. 1935, ve vládních kruzích ve Francii se stále ještě vedly složité boje o formulaci spojenecké smlouvy s SSSR. Nakonec byla tato smlouva 2. 5. 1935 podepsána a potvrzena oficiální cestou francouzského ministra zahraničí Pierra Lavalu do Moskvy.

Obdobná československo-sovětská smlouva o vzájemné pomoci v případě napadení byla pak 16. 5. 1935 podepsána v Praze. Avšak její součástí byl v protokolu dodatek, kde se uvádělo, že „závazky vzájemné pomoci budou mezi nimi účinné jen potud, pokud tu budou podmínky předvídané touto smlouvou a pokud bude oběti útoku poskytnuta pomoc ze strany Francie“.

Nešlo tedy ještě o otevřený trojstranný závazek, ale o jakýsi nový prvek v evropské politice, neboť vzhledem k spojenecké smlouvě Francie

s Československem z roku 1925 vytvářely obě smlouvy se Sovětským svazem jakýsi první krok ke kolektivní bezpečnosti, která byla považována za základní úkol Společnosti národů.

Růst mezinárodního napětí

Rok 1936 však ukázal, že mír zdaleka není tak zajištěn, jak by si přáli obyvatelé Evropy. Napadení Etiopie v Africe Itálií na podzim 1935 mnozí považovali za událost, která se netýkala Evropy. Bez většího zájmu mezinárodní veřejnosti fašistická Itálie dobyla v létě 1936 hlavní město Etiopie Addis Abebu a krátce nato se italský král prohlásil etiopským císařem. Ačkoli to byla likvidace jednoho jejího člena, Společnost národů to „jen“ vzala na vědomí.

Z hlediska míru bylo ještě důležitější, že další z iniciátorů politiky Paktu čtyř, nacistické Německo, poté co v roce 1935 obnovilo brannou povinnost, v březnu 1936 obsadilo demilitarizované pásmo v Porýní a tím porušilo nejen vnucenou mírovou smlouvu, ale i dobrovolně uzavřenou smlouvu z Locarna. Ani to nevyvolalo zákrok ostatních členů Společnosti národů, především vzhledem k tomu, že britská vláda začala prosazovat politiku „usmiřování“. Tu dokazovala její dohoda s Německem o námořním zbrojení, která mu přiznávala právo vybudovat námořní síly do rozsahu 35% flotily britské.

To vše se výrazně promítlo do situace ve Španělsku, kde se po vítězství lidové fronty v parlamentních volbách v roce 1936 ustavila levicová vláda, proti níž vystoupily některé kruhy španělské armády. V občanské válce, která se tam rozhořela, zaujala Společnost národů pod vedením Velké Británie a Francie politiku nevměšování. To však nebránilo Itálii a Německu, aby podporovaly generála Franca, který se postavil do čela protivládních akcí.

Mezi Německem a Itálií se některé zájmy poněkud křížily. To na jedné straně dokazoval na jaře 1936 podpis dodatkových protokolů k „Římským protokolům“, které upravovaly spolupráci mezi Itálií, Maďarskem a Rakouskem z roku 1934, a na druhé straně pak smlouva Německa s Rakouskem o vzájemných vztazích z 11. července 1936. Nakonec vše zřejmě urovnala 25. října 1936 německo-italská smlouva o „Ose Berlín–Řím“, kterou o rok později rozšířil a doplnil přístup Japonska na trojstrannou „smlouvu proti Kominterně“.

Oprávněnost zahraniční politiky ČSR

Tento vývoj situace v Evropě potvrzoval správnost orientace československé diplomacie jasně na politiku kolektivní bezpečnosti opírající se o Společnost národů. V mezinárodní veřejnosti stále ještě přežívala jistá averze proti spolupráci se Sovětským svazem, který se na této politice kolektivní bezpečnosti významně podílel.

Československo ve druhé polovině třicátých let muselo řešit několik složitých problémů. Ze zdravotních důvodů odstoupil v roce 1935 z funkce prezidenta republiky T. G. Masaryk a demokratické síly musely vynaložit nemalé úsilí, aby jeho nástupcem byl koncem roku 1935 v řádných prezidentských volbách zvolen jeho dávný spolupracovník dr. Edvard Beneš. Šlo o muže mezinárodně velmi uznávaného a přesvědčeného demokrata.

V evropské politice narůstaly národnostní problémy a to se nevyhnulo ani Československu. Otázka, zda národ československý, či dva vládní národy, český a slovenský, se neřešila teoreticky, ale v praxi převažovala snaha dát při výběru do funkcí stejnou šanci českému či slovenskému kandidátu. Skutečnost, že v čele vlády byl v té době většinou představitel v parlamentu nejsilnější strany agrární, Slovák Milan Hodža, to vcelku potvrzovala.

Zcela jinak to bylo u menšinových Němců, kteří žili většinou v pohraničních, méně vyspělých oblastech Čech a Moravy. Bída, jako důsledek krize, zde byla většinou horší, a tak zde nacházely ohlas akce nacistické vlády v Německu investicemi do zbrojního průmyslu. Československá vláda pozorně sledovala tyto negativní vlivy mezi německými spoluobčany a hledala cesty, jak spolupracovat s jejich různými organizacemi.

Obratná nacistická propaganda, silně podporovaná z Berlína, nacházela nemalý ohlas jak mezi sudetskými Němci v ČSR, tak i mezi německy mluvícími obyvateli sousedního Rakouska. Obnovovala se tradice německých snah ovládnout mocensky střední Evropu pro posílení velmocenské pozice Německa v evropské a světové politice.

Politika usmiřování

Zvyšující se napětí v evropské politice si nemohly neuvědomit vládní kruhy Francie a Velké Británie, které dosud hrály dominantní úlohu v Evropě. „Versailleský systém“, nastolený v Evropě mírovými smlouvami, jim vcelku vyhovoval a obě vlády měly nemálo starostí především v koloniích. Narůstalo zde národně osvobozené hnutí a bylo stále jasnější, že dosavadními

metodami už nebude možno tak velké oblasti v jiných částech světa ovládat. Protože odtud jim však přicházely největší zisky, věnovaly Velká Británie a Francie této problematice hlavní pozornost a obě se snažily růst napětí v Evropě uklidňovat politikou usmiřování.

Tato politika například ve Španělsku jako „nevměšování“ vedla k tomu, že frankistický režim v této zemi se stal jednoznačně oporou nacistického Německa a fašistické Itálie v jejich plánech na přestavbu Evropy. Když však nacistické Německo beztrestně porušilo mírovou smlouvu zavedením branné povinnosti a dokonce okupací demilitarizované zóny v Porýní, bylo jasné, že doba, kdy Francie a Velká Británie samy mohly rozhodovat v evropské politice, je dávno tatam.

Francie se oprávněně cítila víc ohrožena, a proto se pokusila posílit své mezinárodní postavení podporou politiky kolektivní bezpečnosti v rámci Společnosti národů. Velká Británie, spoléhající na ochranu průlivu La Manche, ji však nepodpořila v duchu své „splendid isolation“. Ta jí sice dovoľovala hrát v evropské politice úlohu rozhodčího, ale nepřipouštěla zapojit se do rovnoprávného spojení s jinými státy usilujícími o zajištění evropského míru a zvláště ne spoluprací se Sovětským svazem.

A na to vsadila obratně nacistická diplomacie ve svých plánech na změnu mocenských poměrů v Evropě. Německá expanze tradičně směřovala do východní Evropy. Rakousko jako „druhý německý stát“ bylo možno bez mezinárodních obtíží připojit „anšlusem“ díky sympatiím tamního obyvatelstva k vůdcovskému principu, a tak dalším na tapetě bylo Československo.

Co s Československem

Nacistům bylo jasné, že demokratickou vládu této země nebylo možno přinutit ke změně režimu, a tak se začaly hledat jiné cesty, a to spíše mezinárodní a diplomatické.

Německá menšina v pohraničí Československa, označovaná za „sudetskou“ podle svého usídlení, měla v demokratické republice veškerá práva svobodného politického, ale i kulturního rozvoje včetně dokonce vlastního vysokého školství. Nacistická propaganda se přesto pokusila nastolit otázku práv národnostní menšiny.

Dosud bylo Československo ve světové veřejnosti všeobecně považováno za stát, který nejlépe a nejdůstojněji naplňoval směrnice dokumentu Společnosti národů o zajištění práv národnostních menšin. Potvrzovaly to pravidelné

kontrolní zprávy dodávané podle smlouvou stanovených zásad zprávami zasílanými československou vládou Radě Společnosti národů.

Nacistům se přesto podařilo za podpory z Německa získat velkou část obyvatelstva pro vůdcovskou ideologii a k vyvolání řady incidentů a nepokojů v pohraničí, jež měly vést k diplomatické izolaci Československa. Dokonce byly formulovány různé až nehorázné požadavky na autonomii, jež se měla pod heslem sudetského vůdce Konráda Henleina „Heim ins Reich“ (Domů do Říše) stát prvním krokem k rozbití Československa.

Orientace na diplomatickou izolaci nebyla však jedinou formou nacistické propagandy. Adolf Hitler se ve svých projevech nevyhýbal velmi ostrým útokům proti československému prezidentu Benešovi a často otevřeně hrozil vojenským napadením Československa včetně bombardování Prahy.

Přesto nacházela nacistická propaganda velmi značný prostor ve Velké Británii, kde veřejnost v podstatě byla ochotna podporovat politiku usmiřování v přesvědčení, že tak lze odvrátit nebezpečí války, které se všichni velmi báli.

Předseda britské vlády Neville Chamberlain se dokonce osobně vydal dvakrát do Německa, jednou dokonce letecky, ač jinak nelétal, aby s nacistickým vůdcem Adolfem Hitlerem dojednal přímo vše potřebné. Nakonec přislíbil vydání sudetského pohraničí a získal pro tuto politiku i váhající francouzskou vládu.

A tak byl v nočních hodinách 19. září prezident Beneš nucen přijmout vyslance Francie a Velké Británie předávající návrh na odstoupení pohraničí, doplněný slibem záruky nových hranic.

Tyto kroky jen opět potvrzovaly, jak velmi málo lidí si uvědomovalo, že ani oběť Československa nebude stačit na to, aby uspokojila dobytvačné plány nacistického Německa, a že nakonec budou západní velmoci přece jen nuceny bojovat proti Německu, jen podstatně silnějším.

Československá vláda, hledající poctivě možné řešení sudetské otázky, byla nyní nucena tomuto nátlaku ustoupit. Tento krok však československá veřejnost za podpory generality nepřijala a donutila vládu k demisi. Nová vláda v čele s generálem Syrovým byla nucena vyhlásit mobilizaci. Ta byla vzorně provedena a nepokoje v pohraničí ustaly.

Mnichovská konference

Za této situace došlo k podnětu fašistické Itálie, aby v duchu „Paktu čtyř“ se velmoci Francie, Itálie, Německo a Velká Británie pokusily diplomatickou cestou

najít řešení „sudetské otázky“, kterou nedokázala vyřešit Společnost národů, pověřená zajišťováním práv národnostních menšin.

A tak se na italské pozvání sešli koncem září 1938 v Mnichově vedoucí představitelé států, hlásících se k ideji „Paktu čtyř“, britský premiér Neville Chamberlain, předseda francouzské vlády Édouard Daladier, italský vůdce Benito Mussolini a německý vůdce Adolf Hitler, aby tuto otázku jako „mezinárodní“ řešili.

Jednalo se o Československo, ale to nebylo k jednání přizváno, a to už předznamenávalo výsledek této pozoruhodné mezinárodní konference velmocí. Dokument byl připraven v Berlíně a v podstatě šlo tedy jen o jeho formální schválení a vyhlášení. V konečné fázi byl datován 29. září 1938, ač podepsán byl až v prvních hodinách dne dalšího.

Jeho obsahem byl vlastně jen časový program provedení okupačního zásahu, který byl odůvodněn jedinou větou: „Německo, Spojené království, Francie a Itálie se dohodly vzhledem k ujednání, jehož bylo ve věci odstoupení sudetoněmeckého území v podstatě dosaženo, o těchto člancích a podmínkách tohoto odstoupení a o opatřeních, jež je podle toho učiniti, a prohlašují se tímto ujednáním každý jednotlivě odpovědna za kroky, které je zapotřebí, aby jeho provedení bylo zajištěno.“

Šlo jasně o mezinárodní diktát a zvláště ustavený mezinárodní výbor měl mít dozor nad jeho plněním. Měl dohlížet na stanovení nových hranic, které nebyly nijak smluvně zaručeny, ač se o tom původně z britské a francouzské strany hovořilo. Československým zástupcům, kteří nebyli k jednáním přizváni a jen čekali v předpokoji, byl dokument předán, aby jej postoupili vládě.

Československé vládě nezbylo, než aby se tomuto ve své podstatě diktátu, podřídila. Odmítnutí by nutně vedlo k válce, o níž šlo nacistům a v níž by Československo nemohlo počítat s pomocí svých spojenců.

Zmrzačená republika

Československo zbavené svých hraničních opevnění a z velké části obklíčené německým územím bylo dokonce nuceno odstoupit část Těšínska, které požadovalo sousední Polsko, opírající se o postoj mnichovské konference.

Trendu prosazovanému mnichovskou konferencí ochotně využilo i sousední Maďarsko, aby dosáhlo odstoupení několika částí jižního a východního Slovenska, obývaných většinou maďarsky mluvícím obyvatelstvem.

Za této situace se prezident Edvard Beneš vzdal své funkce a odejel do Londýna, kde se usadil jako soukromá osoba u svého synovce. Snažil se tak usnadnit nové česko-slovenské vládě navázat styky s jinými státy a pokusit se upravit i vztahy k Německu, které se nijak netajilo svým nepřátelstvím vůči Česko-Slovensku. V takto upraveném názvu se skrývala autonomie Slovenska, prosazovaná za propagandistické podpory nacistické vlády veřejně organizované kampaní z okupované Vídně.

Pražské vládě, vedené představiteli agrární strany, se však nedařilo zlepšit vztahy k Německu, ani když se zřekla dosavadní zahraničně politické orientace. Nepomohla ani snaha vládních míst nahradit dosavadní demokratickou formu vlády nějakým diktátorským režimem. Tyto pokusy narážely u většiny české veřejnosti vzhledem k hluboce zakořeněným demokratickým tradicím na jednoznačný odpor a snahy o zakládání fašistických organizací, jako byla například „Vlajka“, se setkávaly téměř s totálním nezájmem a přes podporu nacistů zůstávaly zcela na okraji společnosti.

Řada dosud předních politických představitelů byla soustředěně vedenými tiskovými kampaněmi, označujícími je za levičáky, nucena zřít se svého veřejného působení. Vládní místa obsazovali hlavně představitelé agrární strany a různí mluvčí politické pravice.

Veřejnost ve své velké většině zůstávala věrná demokratickým zásadám a pokrokovým tradicím, na nichž v roce 1918 ČSR vznikla a jimiž se po celých dvacet let řídila.

Především kulturní frontu, dosud demokraticky svobodnou, se snažila pravice ovládnout. Štvavé kampaně byly vedeny především proti známým osobnostem tzv. „hradní politiky“ a „masarykismu“. Ještě koncem roku 1938 se obětí takové nenávislné štvance stal oblíbený spisovatel Karel Čapek.

Další růst mezinárodního napětí

Obětí Československa nedošlo ani v nejmenším k uvolnění mezinárodního napětí. Nacistické Německo se svých expanzivních plánů ani v nejmenším nezřeklo a dokonce se ani nezměnil směr jeho dobyvačných plánů.

Do popředí se dostala otázka Gdaňska, přístavního města v Polsku, při ústí Visly do Baltského moře, s většinou obyvatelstva německého původu. Tam začínal mírovou smlouvou z Versailles vytvořený koridor, zajišťující přístup Polska k Baltskému moři a oddělující územně Východní Prusko od ostatního Německa.

Nacistická agresivní politika proti mírové smlouvě se nyní do jisté míry logicky zaměřila na požadavek obnovení územního spojení Východního Pruska

s ostatním Německem, což hrozilo opět válkou. Velká Británie a Francie se sice stavěly na stranu Polska, ale jejich postoje se nezdály nezměnitelné a mnozí se obávaly dalších ústupků v politice usmiřování.

Hitler správně počítal, že doba na otevřený odpor obou velmocí ještě nenastala, a tak se rozhodl k další akci, jež měla pevnost jejich postoje prověřit. Diplomatickým nátlakem na Slováky vyvolal vyhlášení samostatného Slovenska autonomním parlamentem 14. března 1939. A pak už bylo možno zlikvidovat i zbytek ČSR.

Německá vojska obsadila 15. března 1939 české země a Hitler vyhlásil na tomto území protektorát Čechy a Morava. Evropská veřejnost byla tímto krokem sice konsternována, ale jak Francie jako spojenec, tak i Velká Británie, považující se za rozhodčího v evropské politice, se omezily na diplomatické protesty. A tak dostali nacisté bez boje opět to, co chtěli.

Protektorát Čechy a Morava

V Evropě byl vytvořen státní útvar, jaký zde dosud nebyl. Nad vyznačeným územím měl vládnout německý diplomat Konstantin von Neurath jako protektor, ale dosud zůstal dál v jeho čele Emil Hácha s titulem státní prezident, a dokonce byla i ustavena protektorátní vláda, složená až na jednu výjimku z českých osobností. Dokonce bylo ustaveno „Vládní vojsko“, ovšem bez vybavení těžkými zbraněmi.

Protektor umístil svůj úřad do Černínského paláce, za republiky sídla ministerstva zahraničí, a zařadil do aparátu řadu představitelů šlechty německého jazyka žijících v Čechách a na Moravě a znajících situaci v protektorátu. Otázkou bylo, zda byli všichni nacisty, či byli s poměry v ČSR spokojeni.

Do čela vlády byl jmenován bývalý divizní generál Alois Eliáš. Velká část české veřejnosti chápala členství v této vládě jako jistou oběť českých osobností ve snaze zabránit nejhoršímu. Neoficiálním zpravodajstvím, tzv. „šuškanou“, se šířily informace, že generál Eliáš má spojení s bývalým prezidentem Benešem, usilujícím s dalšími osobnostmi v Londýně a Paříži vytvořit exilovou vládu na obranu národních zájmů na mezinárodním fóru.

Protektorátní vládě se nedostalo žádného mezinárodního uznání a neměla žádné diplomatické styky do zahraničí. Naproti tomu Slovenský stát navázal styky s řadou zemí spolupracujících s nacisty v Německu a postupně se zapojil do jimi vytvářených bloků, a byl dokonce uznán i některými jinými státy.

V protektorátu se vytvořila zvláštní situace, kdy veřejnost do jisté míry snášela protektorátní vládu jako menší zlo, ale zároveň podporovala nejrůznější organizace připravující se na odboj. Mezi jinými to byla důstojnická organizace „Armáda národa“, počítající se zapojením většiny bývalých vojáků.

Většinou neměly tyto organizace zkušenosti s ilegální činností a ani se příliš nesnažily utajovat svou činnost. Do jisté míry to nebylo ani možné, neboť většinou v jejich čele stály osobnosti všeobecně velmi známé, a pro gestapo tak bylo poměrně snadné mnohé objevit.

Došlo dokonce k pokusům udržovat mezi nimi spojení a činnost do jisté míry celostátně koordinovat, ale to jen usnadňovalo gestapu zjišťovat jejich činnost a připravovat se k zásahu proti nim. Mnohdy bylo jen otázkou času, kdy budou zlikvidovány.

Pozornost Evropy a celého světa přivolaly až události na podzim 1939. Při zásahu proti demonstracím k výročí vzniku Československa zahynul student Jan Opletal a jeho pohřeb pak dal příležitost k novým demonstracím, na které okupanti odpověděli zásahem proti českým vysokoškolákům. Zavřeli 17. listopadu 1939 české vysoké školy, 10 funkcionářů českých vysokoškoláků popravili a jejich studenty poslali do koncentračních táborů.

Tento krok vyvolal ve světě mnoho manifestací a demonstrací, sympatií s osudem studentů českých vysokých škol a 17. listopad byl nakonec spontánně vyhlášen svátkem všech vysokoškoláků na celém světě.

Odboj v zahraničí

Mnoho osobností, zvláště když 1. září 1939 nacistickým útokem na Polsko začala válka, která rychle přerůstala ve válku evropskou, odcházelo z protektorátu do zahraničí. Především přes Polsko a Balkán do Francie a Velké Británie. Edvard Beneš poslal hned 3. září britské, francouzské a polské vládě nótu, že ČSR je s nacistickým Německem ve válečném stavu od 15. března 1939.

Ve Francii došlo k pokusům o ustavení emigrantské vlády a zapojení československých vojáků do francouzské armády. Zařazení vojáků nebyl problém, ale francouzská vláda po jednání s bývalým vyslancem Štefanem Osuským a novými emigranty povolila ustavení jen „Československého národního výboru“ v čele s Msgre Janem Šrámkem, bývalým lidoveckým ministrem. Pro Daladiera byl Edvard Beneš stálou výčitkou za jeho chování na mnichovské konferenci, a proto musel zůstat v Londýně.

Vše se změnilo až po porážce Francie v květnu 1940, kdy jen Velká Británie zůstala díky Lamanšskému průlivu neokupovaným územím a centrum

československého odboje v zahraničí se přesunulo do anglického Londýna. Britská vláda 18. července 1940 po delším jednání vyhověla žádosti Edvarda Beneše a uznala ho za prezidenta a jím jmenovanou vládu za reprezentaci Československa. Zároveň však vyjádřila nesouhlas s Benešovým názorem, že šlo o právní kontinuitu Československé republiky. Britská vláda se tak zajišťovala, aby například nemusela po válce uznat ČSR v předmnichovských hranicích.

Československá vláda v emigraci navázala styky s celou řadou vlád států válčících s Německem, avšak její diplomatické postavení nebylo zcela jasné. Na diplomatické listině v Londýně nebylo ČSR zařazeno podle abecedy, ale na konci, jen před Francouzským národním výborem vedeným generálem de Gaullem.

Vláda ČSR se ustavila opět pod vedením Msgre Jana Šrámka a ministrem zahraničí se v ní stal Jan Masaryk. Vojenští emigranti, kteří se dostali do Velké Británie, se mohli ustavit jako československá armáda pod čs. velením a ti vojáci, kteří se přes Balkán dostali na Blízký východ, mohli vytvořit zvláštní jednotku pod vlastním velením v Palestině.

Nejasný zůstával osud těch vojenských emigrantů, kteří se dostali do Sovětského svazu, kde vzhledem k jeho formální neutralitě v současné válce byli v nejasné situaci. S jejich velitelem pplk. Ludvíkem Svobodou udržovaly sovětské úřady styky a na jaře 1941 se prezidentu Benešovi podařilo sjednat v Istanbulu jeho schůzku v doprovodu sovětských zástupců s plukovníkem Heliodorem Píkou z Londýna a tam uzavřít dohodu o zřízení čs. vojenské mise pod Píkovým vedením v Moskvě.

Vše se pak změnilo po přepadení Sovětského svazu Hitlerem, když byla 18. července 1941 úmluvou na sovětském velvyslanectví v Londýně obnovena československo-sovětská spojenecká smlouva z roku 1935.

V protihitlerovské koalici

Americký prezident F. D. Roosevelt a britský premiér Winston Churchill se sešli 14. srpna 1941 u kanadského pobřeží na křižníku „Prince of Wales“, kde vydali společné prohlášení známé jako „Atlantická charta“. Neutrální USA a válčící Velká Británie vydaly „zásady společné státní politiky“ s nadějí na lepší budoucnost světa. USA tím naznačily, na které straně v rozrůstající se světové válce stojí, do níž pak byly koncem roku 1941 útokem Japonska zataženy.

Tuto politiku přivítaly vlády dalších států a Atlantickou chartu podepsaly 24. září 1941 v Londýně vedle Československa i Belgie, Jugoslávie, Lucembursko, Nizozemsko, Norsko, Polsko, Řecko, SSSR a Francouzský národní

výbor. Jejich společný boj proti nacistickému Německu tak dostával jasný program.

Diplomatická aktivita neochabovala a už 1. ledna 1942 byl ve Washingtonu podepsán první společný dokument jako „Deklarace Spojených národů“. Celkem jej podepsalo 26 států, vedle signatářů Atlantické charty to byly státy, které tak odpověděly na japonský útok na USA 7. prosince 1941 v Pearl Harboru. Patřily sem Austrálie, Čína, Jižní Afrika, Indie, Kanada, Nový Zéland a devět států střední Ameriky.

Československo se na všech těchto diplomatických krocích podílelo jako rovnoprávný účastník, což výrazně posilovalo jeho mezinárodní postavení. Po zkušenostech se Společností národů se prezident Beneš obával různých problémů a průtahů s ustavením plánované Organizace Spojených národů, a předložil proto návrh na spojenecké smlouvy vládám Sovětského svazu, USA a Velké Británie, ale jen u SSSR našel pochopení a ještě během války byla s ním uzavřena nová spojenecká smlouva.

To už bylo za zcela jiných podmínek, neboť československé jednotky se aktivně podílely na nejdůležitější válečné „východní frontě“ a pak také na akcích po vyložení Spojenců v západní Evropě. Současně byla diplomatická snaha o odvolání mnichovského diktátu.

Francouzský národní výbor to rád udělal, ale Churchill se jen o tom kriticky vyjádřil a osobně Benešovi a Masarykovi důvěrně vysvětlil, že kdyby britská vláda začala odvolávat své podpisy, někde by to mohlo způsobit velké problémy a škody.

Osvobození

Převaha protihitlerovské koalice stále narůstala, a tak výsledek války se všeobecně očekával. V Evropě konec války nastal v květnu 1945 a poslední boj byl sveden právě o osvobození Prahy, kde, jako v jiných městech na Moravě a v Čechách, došlo v posledních dnech války k spontánnímu povstání.

Prezident a vláda se už v březnu 1945 přesunuli do Moskvy, aby tam připravili společně s tamními československými emigranty sestavení nové vlády, její program a sjednali některá další potřebná opatření.

Osvobození Československa přicházelo od východu, tak jak postupovaly boje na východní frontě. Proto se všechny přípravy mohly už v dubnu přesunout do osvobozených Košic a tam schválená vláda a její program vstoupily do dějin jako košické. Vládu tvořili zástupci čtyř českých stran, komunisté, lidovci národní socialisté a sociální demokraté a za Slováky demokraté a komunisti.

Členy vlády byli i čtyři „odborníci“, ministrem dopravy generál Antonín Hasal, ministrem zahraničí Jan Masaryk, ministrem školství Zdeněk Nejedlý a ministrem obrany generál Ludvík Svoboda.

Programem vlády bylo plné osvobození, obnova demokracie, zajištění bezpečnosti státu a obnova válečných škod. Jistá autonomie Slovenska byla v programu zapsána slovensky a označena za „Magnu chartu slovenského národa“.

Slovensko válkou nesmírně utrpělo, neboť v roce 1944 tam vzniklo národní povstání, které se podařilo nacistům porazit, a také boje při osvobozování na jaře 1945 byly velmi náročné a země byla mnohde velmi těžce postižena a obyvatelstvo utrpělo velké ztráty.

Naproti tomu v Čechách a na Moravě se téměř nebojovalo, protože východní fronta se zaměřila na Berlín a západní spojenci postupem v Podunají se snažili zabránit milionové německé armádě v severních Čechách přesunout se do Alp, které se měly stát nedobytnou pevností, kde nebude možno použít tanky, které rozhodovaly válku na frontách jak na východě, tak na západě Evropy.

Vláda se ihned přesunula do osvobozené Prahy a prezidentovi Benešovi a jeho paní osud dopřál triumfální cestu vlakem z Košic do Prahy s povinností co nejčastějších zastávek na nádražích, kde čekaly nepřehlédnutelné davy.

Díky předchozím přípravám začala Praha hned fungovat jako hlavní město a svobodné Československo se mohlo demokraticky vyvíjet, přičemž Slovensko měl spravovat Sbor poverenníků. Vládní program byl zaměřen především na zajištění práv Československa na mezinárodním poli a na nápravu válečných škod doma. Demokratické zřízení mělo směřovat obdobně jako v mnoha evropských státech na cestu k socialismu, ale v našich podmínkách a tradicích. Na kulturní tradici navázaly hned na jaře 1946 koncerty „Pražské jaro“ a o rok později se začaly konat festivaly filmů v Karlových Varech.

Jak v míru

Mírovou politiku měla zajišťovat koncem června 1945 v San Franciscu ustavená Organizace spojených národů, k níž impuls dala v závěru války v únoru 1945 v Jaltě na Krymu schůzka amerického prezidenta F. D. Roosevelta, britského premiéra W. Churchilla a sovětského vůdce J. V. Stalina. Tato „Velká trojka“ se významně zapsala do dějin. Rozhodujícím způsobem přispěla k porážce nacismu a jeho spojenců a vytýčila cestu k zajištění světového míru.

K nové schůzce „Velké trojky“ pozval Stalin své partnery do Postupimi nedaleko dobytého Berlína, ale konzervativce Churchilla brzy vystřídal vítěz britských

voleb labourista Clement Attlee a za zemřelého Roosevelta přijel jeho nástupce Harry S. Truman, který se vždy věnoval spíše vnitropolitickým otázkám než diplomacii USA. Ve „Společném prohlášení“ se především soustředily na poražené Německo, k jehož okupační správě byla přizvána Francie a byl potvrzen program tří „dů“, demokratizace, denacifikace a demilitarizace.

Československa se bezprostředně dotýkala část dokumentu „Spořádaný odsun německého obyvatelstva“, týkající se „sudetských Němců“ a menšin v Polsku a Maďarsku. Hned po konci války se v řadě případů místní české obyvatelstvo v pohraničí zasadilo o naplnění předválečného požadavku henleinovců „Heim ins Reich“ (Domů do Říše) „vyhošťováním“ německého obyvatelstva. Tyto spontánní akce nyní nahradila vládní politika zajišťující řádně odsun německé menšiny. Vše bylo provedeno v dohodě s okupačními mocnostmi, které ocenily organizaci této nesnadné operace potvrzující vyspělost a demokratičnost Československé republiky.

Ta se velmi aktivně podílela v duchu mírové politiky Jiřího z Poděbrad na budování Organizace spojených národů a významně také přispěla k výstavbě různých ji doplňujících institucí, jako bylo mezi jinými i UNESCO, v preambuli jehož ústavy stálo: „Jelikož války vznikají v mysli lidí, jsou to mysli lidí, kde je nutno vytvářet obranu míru.“

Budoucnost Československa měla zajistit i za války uzavřená spojenecká smlouva s SSSR, která měla platit i po válce. To bylo nejen v zájmu Československa, ale i Sovětského svazu, neboť Rusko mělo vždy zájem o přátelské sousedství, protože odtamtud v minulosti často přicházeli do Ruska nepřátelé a obtíže.

Spojenecká smlouva byla v roce 1946 podepsána také s Jugoslávií a podobná také v roce 1947 se sousedním Polskem, která definitivně urovnala různé hraniční spory v minulosti na Těšínsku a na Spiši. Mimořádný význam měly i mírové smlouvy, sjednávané s poraženými státy po válce. Pro Československo byla velmi důležitá smlouva s Maďarskem, které na základě „vídeňské arbitráže“ Itálie a Německa z 2. listopadu 1938 okupovalo až do konce války jižní část Slovenska. S Německem smlouva nebyla uzavřena, neboť okupační správa čtyř velmocí zajišťovala bezpečnost v Německu i vůči jeho sousedům, ale zároveň vytvářela spoustu jiných problémů, jež nebylo snadné společně řešit.

V Evropě se zároveň ve čtyřicátých letech začalo uvažovat o zásadnějším uspořádání na kontinentu, dokonce z úst už ne premiéra, ale jen poslance Winstona Churchilla zazněla v září 1946 na neutrální půdě v Curychu úvaha o vytvoření „Spojených států evropských“. Prvním krokem se mělo stát stanovení Rady Evropy, k čemuž později, v květnu 1949, skutečně došlo, i když už za jiné mezinárodní situace a s jiným posláním.

Národní fronta

Spolupráce politických stran se v Československu zakládala na útvaru „Národní fronty“, vytvořené již za války na zásadách odboje. Důležitým krokem k normalizaci situace po válce byly parlamentní volby v květnu 1946. Podle jejich výsledku byla ustavena proporčně vláda, a protože nejvíce hlasů získala KSČ, byl do jejího čela prezidentem jmenován Klement Gottwald, předseda KSČ. Jako nestraníci v ní zůstali Jan Masaryk v čele ministerstva zahraničí a Ludvík Svoboda jako ministr národní obrany.

„Budovatelský program vlády národní fronty“, který vláda vypracovala a jímž se chtěla řídit, vycházel z košického programu a dále ho rozpracovávala a konkretizovala jako demokratickou republiku v duchu českých a slovenských tradic.

Již za války vydal Edvard Beneš knihu „Demokracie dnes a zítra“ jako program boje proti fašismu, kde označil demokracii „za mravně a filozoficky dosud nejlepší ucelený názor na život a svět“. Po osvobození a po návrtu do funkce prezidenta v projevu o úkolech v budoucnosti uváděl, že demokratický systém nesmí být omezen jen na život politický, ale musí se prosadit i do oblasti hospodářské a sociální, a ten pak nazval „demokracií humanitní“.

Zároveň tehdy zdůraznil, že „moderní dějiny jsou stále více a více dějinami světa, a nikoli jen dějinami jednotlivých národů“, což odpovídalo tomu, že po porážce fašismu ve válce se demokracie stala programem téměř všech států Evropy. Ve východní Evropě bylo Československo výjimkou, neboť jen ono se mohlo po osvobození opřít o demokratické tradice.

V důsledku války vzrostl v této oblasti politický i ideový vliv SSSR, a proto se o nových uspořádáních, která se v tamních státech vytvářela, začalo hovořit jako o „lidových demokraciích“, kde měly mít rozhodující úlohu komunistické strany. Podpory se jim mělo dostat z Moskvy, neboť v těchto zemích byly ještě z různých důvodů sovětské jednotky.

V Polsku byla nastoupena cesta k „lidové demokracii“ až po protestním odchodu významného politika z poválečné koalice, lidovce Stanislava Mikolajczyka, v roce 1947 do zahraničí, podobně tomu prostor otevřela téhož roku emigrace předsedy maďarské koalici vlády Ference Nagye a o něco později v Rumunsku sesazení krále, který se proslavil bojem proti nacistům. Postupy tamních komunistů odpovídaly zřejmě podnětům z Moskvy, neboť na mezinárodním fóru začalo narůstat napětí.

Na cestě k bipolaritě

Narůstání rozporů mezi velmocemi v Radě bezpečnosti OSN odráželo začátkem druhé poloviny čtyřicátých let všeobecné vnímání skutečnosti, že se zřejmě blíží konec výjimečnosti USA jako atomové velmoci. Diplomacie prezidenta Trumana se snažila i nadále zajistit USA dominantní postavení ve světě, ale bohužel cestou vyvolávající růst mezinárodního napětí.

Sloučení amerického a britského okupačního pásma v Německu koncem roku 1946 v „bizonii“ naznačovalo novou americkou politiku v německé otázce. V březnu 1947 podepsaná spojenecká smlouva Francie a Velké Británie naopak ukazovala, že v evropské politice se mohou uplatnit i jiné tendence. V březnu 1947 však novou linii USA potvrdilo jako „Trumanovu doktrínu“ vyhlášení široké i vojenské pomoci Řecku a Turecku, nepochybně ne náhodou bezprostředním sousedům SSSR.

Krátce nato šéf americké diplomacie generál George Marshall ve svém projevu na Harvardské univerzitě 5. června vyhlásil koncepci pomoci Evropě překonat válečné škody. Tento Marshallův plán, zaměřený i na tři západní okupační pásma v Německu, vyvolal velký ohlas. Ve východní Evropě si mnozí, včetně Jana Masaryka, kladli otázku, jaké budou politické podmínky této ekonomické pomoci. Většina váhala a čekala na stanovisko SSSR.

Jasně odmítavý postoj zaujal Stalin a z jeho podnětu byla do polské Sklarzské Porebný svolána schůzka zástupců komunistických stran z východoevropských vlád a KS Francie a KS Itálie s úkolem stanovit společný postoj k Marshallovu plánu.

Našla se dohoda k odsouzení Marshallova plánu, ale plán obnovit Komunistickou internacionálu se nepodařil a bylo rozhodnuto jen vytvořit „Informační byro komunistických a dělnických stran“ se sídlem v Bělehradě. Ale brzy po roztržce SSSR s titovskou Jugoslávií se sídlo přemístilo do Bukurešti, jeho vliv ovšem zdaleka nebyl takový, jak si jeho zakladatelé představovali.

Nepovedlo se utužit spojení komunistických stran, ale zesílil se ideový boj proti americké politice a v mezinárodních vztazích se proti západoevropskému bloku, opřenému o Marshallův plán, na východě Evropy vytvořil jiný blok, prohlubující podřízenost tamních států Sovětskému svazu. Do velké míry se tak Evropa politicky bilaterálně rozdělila.

Únor 1948

Československo, odkud odešly americké i sovětské jednotky už koncem roku 1945, zůstávalo v roce 1947 demokratickou republikou, i když v Národní frontě narůstaly rozpory. Program „Československé cesty k socialismu“ vyhovoval plně komunistům, většinou i sociálním demokratům, ale vedení národních socialistů, lidovců a slovenských demokratů se kriticky stavěla k prosazování linie „lidové demokracie“, jaká se vytvořila v Polsku, Maďarsku a Rumunsku.

Společně se snažili utvořit blok opozice a vyhledat cestu, jak oslabit současnou vládu vedenou Klementem Gottwaldem, která na podzim 1947 prosadila v průmyslu další znárodňování. Uvažovalo se o tom, demisí vlastních ministrů donutit Gottwalda k demisi.

Když tři západní mocnosti vyvolaly v okupační radě v Německu v polovině února 1948 rozpor o dalším pokračování vývoje v této zemi, rozhodla se opozice v Praze k riskantnímu kroku rozbít demisí svých ministrů Gottwaldovu vládu. Pro tuto politiku se jim nepodařilo získat podporu prezidenta Beneše, ale nakonec tento dramatický krok učinila, ale nedopočítala se.

Gottwald byl na podobný útok připraven, předem měl zajištěnu podporu odborů, opírajících se o lidové milice, které měly v závodech od květnové revoluce zbraně. Navíc věděl, že sociální demokraté pučisty nepodpoří a předseda vlády si v parlamentě udrží potřebnou většinu.

Logicky proto nemusel demisi předkládat, ale pokusil se využít rozporů ve stranách demise, aby tam získal podporu některých jejich významných představitelů. Když se mu to podařilo, mohl požádat prezidenta, aby demisi ministrů přijal a vládu doplnil podle jeho návrhu. Tak nebyl problém, aby parlament vyslovil nově sestavené vládě důvěru. Cesta k socialismu zůstala vládním programem.

Perfektně demokratickou cestou tak byl odražen pokus opozice převzít moc. A jak bylo později některými účastníky sděleno, nebylo potřeba diplomatické ani jiné podpory z Moskvy, kterou Gottwaldovi nabídl Stalin. Demokratický vývoj však byl postižen růstem napětí v mezinárodních vztazích, vyžadujícím na obou stranách rozdělené Evropy stále větší výdaje na zbrojení.

Československo jako průmyslově vyspělý stát tím bylo postiženo velmi těžce v ekonomice, ale i „prosazováním sovětských zkušeností“ prostřednictvím různých „poraděnek“ v mnoha vládních institucích a též v armádě. ČSR se postupně stávala „lidovou demokracií“.

Proti tomuto vývoji se zvedl masový protest v západním tisku, doprovázený různými protičeskoslovenskými kampaněmi. Řada jich byla vyvolána tím, že Československo nepřijetím Marshallova plánu do jisté míry „vypadlo“ z plánovaného bloku západní Evropy a svou ekonomickou vahou posílilo východní blok. Na podobné stanovisko se postavila i řada českých a slovenských politiků a úředníků a mnozí z nich demonstrativně odešli do emigrace.

Prezident Beneš se toho nedožil, neboť 3. září 1948 zemřel ve své venkovské vile v Sezimově Ústí, když 2. června 1948 podal demisi a jeho nástupcem se stal Klement Gottwald.

Studená válka

Bipolární rozdělení Evropy neobyčejně ovlivnil a prohloubil vývoj v okupovaném Německu. Tři západní okupační mocnosti se na jaře 1948 rozhodly spojit tři západní pásma pod jednou měnou a poté i v jeden stát. Proti tomu se zvedl velmi silný odpor zastánců jednoty Německa a ten dostal podporu od správy sovětského pásma, které podporovalo ideu ustavení Německé demokratické republiky v celém Německu.

Zavedení západoněmecké marky ve třech pásmech se vztahovalo i na tři západní sektory rozděleného Berlína. A pak se rozběhl proces voleb do parlamentu a senátu budoucího státu a po jejich ustavení byla zvolena 20. září 1948 první vláda Spolkové republiky Německo v čele s Konrádem Adenauerem, představitelem vítězných křesťanských demokratů CDU.

V Berlíně se tím vytvořila pozoruhodně složitá situace, když v jeho západních částech působila vláda SRN, ale ve východní části a v celém okolí Berlína byla sovětská správa. Zřejmě to bylo hlavním motivem pro rozhodnutí sovětské vlády souhlasit s uznáním platnosti ústavy Německé demokratické republiky zatím na území východního okupačního pásma.

A tak se na území Německa ustavily dva zcela odlišné státy, které se navzájem nechtěly uznat a navázat styky. Absurdní situace, kterou si snad nikdo nemohl ani představit, natož navrhnout.

Rozdělení Německa na dva státy a vše s tím spojené pomohlo světovému tisku dát nově vytvořenou situaci označení „studená válka“. Vojensky spolu oba tábory sice nevedly válku, ale ideologicky šlo o boj velmi urputný, neústupný a mnohdy nesmyslný.

Současně s budováním západoněmeckého státu probíhaly i další kroky diplomacie USA k prohloubení spolupráce se státy západní Evropy. Vyvrcholením tohoto procesu byl ve Washingtonu 9. dubna 1949 podpis

„Atlantického paktu“ a na jeho základě vytvoření NATO (Organizace severoatlantického paktu), jejímiž členy se staly Belgie, Dánsko, Francie, Itálie, Kanada, Lucembursko, Nizozemsko, Norsko, Portugalsko, USA a Velké Británie.

Tuto slovy obrannou, ale v podstatě vojenskou alianci chápala sovětská diplomacie jako ohrožení své bezpečnosti, a proto posilovala různé formy závislosti lidových demokracií na její zahraniční politice. Jistým problematickým završením se staly i z Moskvy iniciované a celkově řízené procesy se skupinami osob ve vedení komunistických stran v zemích lidové demokracie. Byly obviněny z nejnesmyslnějších zločinů a většinou odsouzeny k popravě. Nevyhnulo se to ani Československu, kde se koncem roku 1952 konal proces s tzv. „protistátním centrem“ pod vedením Rudolfa Slánského, kdy bylo jedenáct osob odsouzeno k trestu smrti a tři k mnohaletému žaláři.

Je možno spolupracovat

Vzpomínky na hrůzy války byly však stále ještě velmi silné, a tak se ani evropským státům nevyhnulo hnutí hledající cestu k zajištění míru. Koncem čtyřicátých let působila v Evropě řada nevládních organizací, jako byly „Evropské hnutí“, „Evropská unie federalistů“, „Evropská parlamentní unie“ a na předválečnou činnost navazující „Panevropa“, kterou založil hrabě Coudenhove-Kalergi, pocházející z Poběžovic u Domažlic, a jež mezi dvěma světovými válkami dosáhla v Evropě značné popularity.

Po vzniku NATO se mírovým silám podařilo svolat do Paříže Světový mírový kongres. Když zde narazil na problém vstupních víz pro delegáty z východní Evropy a jiných kontinentů, podařilo se pro tyto delegáty zajistit vstupní víza do Československa, a tak se kongres konal současně na dvou místech, v Paříži a Praze. Obě části se vzájemně informovaly a závěrem mohl být přijat společný dokument „Manifest“, odmítající vojenské pakty a žádající odzbrojení a zákaz atomových zbraní.

O rok později se organizační výbor mírového kongresu sešel v Praze, kde Národní shromáždění ČSR schválilo „zákon na ochranu míru“, a ustavil „Světovou radu míru“. Ta organizovala po celém světě podpisové kampaně na základě „Manifestu“ a jiných mírových výzev.

Vedle nevládních organizací se v Evropě podařilo i na vládní úrovni najít cesty k lepším vztahům mezi státy. Úkolem hledat cesty k lepší spolupráci byla pověřena „Evropská rada“ jako instituce směřující přes spolupráci jednou až k sjednocení Evropy. Dokument o jejím ustavení podepsali 5. května 1949 zástupci Belgie, Dánska, Francie, Irska, Itálie, Lucemburska, Nizozemska,

Norska, Švédska a Velké Británie ve Štrasburku, kde měla rada sídlit a scházet se tam. Zároveň se předpokládalo, že 5. květen se stane „Dnem Evropy“.

Štrasburk byl vybrán jako místo ve středu Evropy, kde už se začínaly rozvíjet mírové styky mezi dávnými protivníky, Francií a Německem. Původně však kdysi byly obě země součástí Franské říše.

Nebylo proto nijak náhodné, že 9. května 1950, tedy přesně o rok později, vystoupila francouzská vláda s iniciativou na „usmíření“ s tradičním protivníkem, zatím jen západní částí Německa, cestou „Společenství uhlí a oceli“.

Metalurgie byla tradičně základnou zbrojení a také válečných akcí a společná metalurgie právě tomu měla zabránit. Velmi brzy se ukázalo, že to je velmi nosná idea pro mírovou spolupráci, a tak se Itálie a Benelux, vytvořený Belgií, Lucemburskem a Nizozemskem po válce, připojily k francouzské iniciativě, a tak se spolu s Francií a SRN založilo už šestičlenné „Evropské společenství uhlí a oceli“. A tak se „Dnem Evropy“ stal 9., a ne 5. květen.

Rada Evropy si své opodstatnění v evropské politice zasloužila tím, že 4. listopadu 1950 schválila „Úmluvu o ochraně lidských práv a základních svobod“ navazující na „Všeobecnou deklaraci lidských práv“, přijatou Valným shromážděním OSN 10. prosince 1948.

Pozoruhodné bylo, že myšlenka těsné hospodářské spolupráce do jisté míry překonala i bipolaritu, když oslovila i státy východní Evropy silně vázané na SSSR, i když nutně odlišně, rozšířily formy spolupráce a založily začátkem roku 1949 „Radu vzájemné hospodářské pomoci“. To bylo pro Československo jako průmyslově vyspělý stát velmi významné, neboť to usnadňovalo vývoz jeho výrobků.

Na cestě k mírovému soužití

Mimo Evropu však šel vývoj dál svou cestou, i když i ten někdy ovlivnila politika studené války provozovaná velmocemi. Příkladem může být konflikt v Koreji, rozdělené po vyhnání Japonců koncem války. Na demarkační čáře vypukl v roce 1950 ozbrojený konflikt, do něhož se zapojila jistým způsobem i OSN. Jednání o příměří bylo velmi obtížné a došlo k němu až v červenci 1953. A od té doby se k další dohodě cesta nenašla.

Oslabení koloniálních mocností a poválečný rozmach národního uvědomění i mimo Evropu vyvolaly rozpad kolonialismu a způsobily, že do světové politiky se významně zapojily i dva nejlidnatější státy. Od roku 1947 nezávislá Indie a Čína pak od roku 1949 po obsazení Pekingů komunisty už jako Čínská lidová

republika. Postupně se do mezinárodní politiky zapojily i další nově nezávislé státy, ale už ne s takovým vlivem.

Zcela nově se mezinárodní politika začala vyvíjet poté, co v březnu 1953 zemřel J. V. Stalin. V SSSR se vedení ujala „trojka“, kde postupně hlavní vliv získal N. S. Chruščov. Ve vnitřní politice se po odhalení stalinských chyb a zločinů prosadila „destalinizace“ a to se pozitivně projevilo i v sovětské diplomacii. V Evropě se SSSR stal iniciátorem úsilí o kolektivní bezpečnost kontinentu, což přineslo řadu dílčích úspěchů, jako byla neutralita Rakouska, začlenění Terstu do Itálie, respekt jugoslávské „vanblokové“ diplomacie proti studené válce apod.

Na velké mezinárodní konferenci na jaře 1954 v Ženevě o situaci v Koreji a Vietnamu se zviditelnily Čína a Indie. Spolu tam uzavřely zvláštní smlouvu o vzájemných stycích „panča šíla“, založenou na rovnoprávnosti, nevměšování, neútočení, vzájemném respektu a na zásadě „mírového soužití“. Tu za svou postupně vyhlašovaly i další státy, a dokonce i velmoci, až se tak celý svět zavazoval k této politice.

Nové vedení SSSR dokonce dokázalo, že mírové soužití je v souladu s leninskými zásadami zahraniční politiky, a tak se nakonec k ní mohla přihlásit i „Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci“, kterou 14. května 1955 uzavřely státy sovětského bloku ve Varšavě, aby se tak vyrovnaly západnímu bloku NATO.

Nesmírně důležité bylo, že z této zásady vycházela i schůzka čtyř velmocí, Francie, SSSR, USA a Velké Británie, na nejvyšší úrovni v červenci 1955 v Ženevě. Její mírový závěrečný dokument světový tisk nazval „duchem Ženevy“ a mezinárodní politika se jím většinou snažila řídit. Konečně mohly do OSN přistoupit další státy, čemuž dosud bránila nejednota čtyř velmocí, které vstup musely doporučit.

Přijetí této zásady velkou většinou států ještě neznamenalo, že ze světové politiky vymizely spory, konflikty a boje. Ale menší státy, jakým bylo i Československo, přece jen mohly vystupovat samostatně a jednat iniciativně, zvláště v rámci OSN a na mezinárodních konferencích. Například v OSN mohlo malé Československo iniciovat různé kroky k odzbrojení a spolupráci států různého společenského zřízení.

Pozitivní trend se také projevil s úsilím o evropskou integraci, a tak mohly členské státy ESUO podepsat 25. března 1957 novou smlouvu, a to o Evropském hospodářském společenství jako významném kroku k vytvoření jednotného evropského trhu. Velmi zajímavé bylo, že zároveň tyto státy uzavřely další smlouvu EURATOM, směřující k mírovému využití jaderné

energie, což ve smlouvě odůvodňovaly takto: „Jaderná energie je hlavním zdrojem pro rozšíření a oživení výroby, jakož i pokrok mírového podnikání.“

O mírové využití jaderné energie se také snažil Sovětský svaz, když nové vedení rozhodlo vybudovat atomovou elektrárnu, postavit atomový ledoborec „Lenin“ a na podzim 1957 vyslat na oběžnou dráhu kolem Země umělý satelit „Sputnik“. Jeho „pípání“ bylo dalším důkazem celému světu o nástupu mírového využití atomu.

Ozval se, když se představitelé 64 komunistických a dělnických stran sjeli do Moskvy připomenout si 40. výročí Říjnové revoluce. Nejvyšší sovět SSSR přitom vydal „Provolání“ upozorňující, že jejím významným činem byl v roce 1917 i „Dekret o míru“. Bylo proto logické, že všichni shromáždění vydali „Manifest míru“ zdůrazňující, že boj za mír je úkolem komunistického hnutí v současné době.

Mírové soužití

Konec padesátých let byl výrazně poznamenán snahou mnoha států o politiku mírového soužití. Příkladem může být Francie, kterou v roce 1958 zasáhla vládní krize, vyvolaná nutností řešit budoucnost Alžírsko. Dekolonizace už probíhala ve většině francouzských držav, ale většina Francouzů považovala Alžírsko za součást Francie. Teprve po delším hledání to byl opět de Gaulle, kdo byl vybrán do čela nové vlády, aby se o řešení pokusil.

Řešení umožnilo až přijetí nové ústavy, na jejímž základě se de Gaulle stal prezidentem a dekolonizace mohla být dovedena do zdárného konce. V černé Africe došlo v roce 1960 ve francouzských koloniích k festivalu nezávislosti, když jedna po druhé vyhlášovaly osvobození a jako nezávislé republiky společně s Alžírskem chystaly plánovaný vstup do OSN. Poté byl rok 1960 nazván „rokem Afriky“.

De Gaulle jako prezident Francie opět vstoupil do mezinárodní politiky a díky tomu bylo francouzské slovo „détente“ přijato jako ekvivalent „mírového soužití“, které diplomacie USA odmítala užívat. Když se na Západě hovořilo o „Evropě“, jednalo se obvykle o procesu evropské integrace. To však byla pro generála jen problematika „malé Evropy“, ale když uvažoval o „Evropě“, chápal ji vždy v jejím zeměpisném celku jako „Evropu od Atlantiku po Ural“.

Détente se projevila v roce 1959 i v německé otázce, o které ministři zahraničních věcí čtyř okupačních velmocí chtěli jednat za účasti obou německých států. Dnes se zdá absurdním, že jen NDR byla zastoupena na

úrovni ministra zahraničí, zatímco SRN, aby se od ní odlišila, vyslala jen vysokého úředníka ministerstva zahraničí.

V roce 1959 byla nepochybně významným přínosem pro mírové soužití a mezinárodní spolupráci cesta N. S. Chruščova do USA, jejichž prezident Eisenhower, i když bývalý generál, byl důsledným zastáncem této politiky. Kontakty SSSR a USA na nejvyšší úrovni zůstaly i za jeho zástupce, jímž byl v roce 1960 zvolen J. F. Kennedy.

Mezinárodní uvolnění přispělo i k tomu, že v roce 1961 se na pozvání jugoslávského prezidenta a nejvyšších představitelů Egypta a Indie sešla v Bělehradě mezinárodní konference států nezapojených v mocenských blocích a ustavila „Hnutí nezúčastněných“. To jako početná skupina sehrálo často na různých mezinárodních setkáních a v OSN velice pozitivní úlohu při hledání kompromisů a dohody.

Velmi zajímavé bylo, že také katolická církev zaujala v roce 1963 stanovisko k současné mezinárodní situaci. Její papež Jan XXIII. na II. vatikánském koncilu o ekumenické spolupráci všech křesťanů vydal encykliku „Pacem in terris“ (Mír národům).

Začátkem téhož roku dosáhl významného pokroku také evropský integrační proces, když jeho hlavní aktéři, Francie a SRN, podepsali zvláštní „Smlouvu o francouzsko-německé spolupráci“, která jistým způsobem završila proces francouzsko-německého usmiřování.

Další podnět k evropské spolupráci dal opět de Gaulle, když poté, co vytlačil sídlo NATO z Francie do Bruselu, v červnu 1966 navštívil Sovětský svaz. Bylo to významné, neboť na podzim 1964 došlo v Moskvě k sesazení N. S. Chruščova, a to poprvé demokratickým způsobem. Evropská veřejnost čekala, zda nové sovětské vedení bude pokračovat v destalinizaci a mírové politice, kterou on prosazoval. De Gaulle byl přijat přímo triumfálně jako bývalý spojenec za druhé světové války. Jednání byla velmi úspěšná a de Gaulle v projevu na závěr své cesty vyzval nejen Evropu, ale vlastně celý svět programem: „Uvolnění, dorozumění, bezpečnost, jednota naší Evropy z jednoho konce na druhý, pokrok a mír na celém světě.“

A právě v tomto duchu pak krátce nato schválily členské státy Varšavské smlouvy na zasedání svého Politického poradního výboru v Bukurešti dokument nazvaný „Deklarace o upevnění míru a bezpečnosti v Evropě“. Zároveň to byl návrh všem evropským národům „svolat celoevropskou konferenci k projednání otázek zajištění bezpečnosti a navázání celoevropské spolupráce“.

Pražské jaro 1968

Československo se aktivně podílelo na politice mírového soužití mimo jiné členstvím ve výboru osmnácti pro odzbrojení, ustaveného v rámci OSN, aktivitou na Konferenci Spojených národů o obchodu a rozvoji a účastí na akcích UNESCO a jiných mezinárodních setkáních a konferencích. Také svým úspěchem na EXPO v Bruselu v roce 1958 nebo v Montrealu v roce 1967 pomáhalo Československo v oblasti kultury rozvoji styků a spolupráce nejen mezi evropskými národy, ale na celém světě.

Také na nevládní úrovni usilovali Čechoslováci o rozvíjení styků a spolupráce na vědecké úrovni, mezi jinými když pražský Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii inicioval v květnu 1967 konferenci o výzkumu mezinárodních vztahů a spolupráci v Mariánských Lázních na úrovni ředitelů ústavů zabývajících se touto problematikou.

Mezinárodní uvolňování umožňovalo i ve vnitřní politice návrat k demokratickým tradicím české společnosti, což se projevilo mimo jiné i zlepšením vztahů mezi Čechy a Slováky v politickém životě. Rozdílně se dívali na národnostní problematiku společného státu. Slováci měli zájem o federaci, zatímco Češi své úsilí zaměřovali na demokratizaci státního aparátu. Různé problémy přispěly k tomu, že ve vedení KSČ došlo na přelomu roku 1967 a 1968 k rozdělení funkcí prezidenta a prvního tajemníka KSČ a Antonín Novotný zůstal prezidentem, zatímco prvním tajemníkem byl poprvé zvolen Slovák, Alexandr Dubček.

Program změn dostal název „obrodný proces“, neboť usiloval o návrat k demokratickým tradicím a tím ke zkvalitnění státního zřízení označovaného za socialistické. Veřejnost tyto demokratizační změny přijímala prakticky jednoznačně a Evropa se zájmem sledovala, co tisk ve světě označil událostmi „pražského jara“ za „socialismus s lidskou tvář“.

To, co sovětský model socialismu nemohl znát, ale bez čeho socialismus nemůže být socialismem, doplňovala socialismu demokratická tradice Československa. Ovšem demokratická forma vlády je vždy obtížnější a mnohem náročnější než jakákoli diktatura i proletariátu.

Obrodný proces musel překonávat řadu složitých problémů, ale měl podporu široké veřejnosti. To s obavami sledovaly vedoucí kruhy jiných socialistických států, vedle SSSR i NDR a Polsko, a tak z této strany docházelo ke kritice ČSSR. Když vedení KSČ tuto kritiku nepřijalo, došlo pod vedením z Moskvy ke vstupu vojsk několika států Varšavské smlouvy na území spojeneckého Československa a zajetí vedení KSČ.

Svobodný zůstal jen prezident na Pražském hradě a s ním několik členů vlády. Ministerstvo zahraničí v okupované Praze zůstalo ve spojení se světem, a dokonce s ministrem zahraničí Jiřím Hájkem, který byl náhodou s dalšími na dovolené v Jugoslávii. Skupina kolem prezidenta se rozhodla odejet do Moskvy jednat a zároveň pověřila ministra zahraničí, aby v New Yorku seznámil OSN se situací, aniž by žádal nějaké sankce proti silám odpovědným za invazi. Mimořádně složitá situace v Moskvě dospěla ke kompromisnímu dokumentu, který měl umožnit urovnání situace.

Československá strana jak v okamžiku invaze, tak i v jednáních o tzv. normalizaci usilovala o co nejrozumnější řešení. Tak také byla sjednána nová spojenecká smlouva s SSSR, obsahující „zásady socialistického internacionalismu“, svazující socialistické země do jednoho šiku a běžně nazývaná „Brežněvovou doktrínou“. Postupně došlo k výměně na vedoucích místech KSČ, až se prvním tajemníkem stal Gustáv Husák.

Světová veřejnost se postavila jasně na stranu okupovaného Československa a SSSR a jeho spojenci ztratili značnou část té mezinárodní prestiže, kterou k nim dosud svět choval. V zájmu dalšího přetrvání mírového soužití většina evropských států vzala diplomaticky invazi do Československa za omyl pachatelů a vše, co mohlo situaci uklidnit a pomalu skutečně normalizovat, podporovala.

Pražské jaro později vstoupilo do historie a politologie jako další pokus o hledání lepšího uspořádání moderní společnosti. Nadějný, ale bez nezbytných podmínek jen těžko uskutečnitelný.

Cesta Evropy za jeden stůl

Většina Evropy si uvědomovala, že se musí zabývat návrhem na celoevropskou konferenci. Československo zaměření své diplomacie tímto směrem zdůraznilo vytvořením Československého výboru pro evropskou bezpečnost a spolupráci, který byl symbolicky založen 10. června 1970 v Lidicích.

Důležité bylo, že i obě hlavní supervelmoci si uvědomovaly nezbytnost této politiky a snažily se přispět k mezinárodnímu uvolnění. Koncem roku 1969 začaly jednat o omezení strategických útočných zbraní (SALT 1), a to v Helsinkách, které se stávaly stále častěji místem mezinárodních schůzek a konferencí.

V roce 1970 pak začaly hledat kontakty a styky mezi sebou oba německé státy, které se vzájemně neuznávaly a neudržovaly mezi sebou normální mezinárodní styky. Bylo to tím absurdnější, že jak NDR, tak SRN byly členy dvou proti sobě

stojících mezinárodních bloků, Varšavské smlouvy a NATO. Zastáncem této politiky byla dosud bonnská vláda, a tak bylo velmi důležité, že zároveň docházelo k sondážím diplomacie SRN u socialistických zemí. Největší význam měly pochopitelně snahy o styky v Moskvě.

Velký význam měla i skutečnost, že i čtyři okupační velmoci si začaly uvědomovat, jak složitá je situace Západního Berlína. A tak když se o tom zahájila jednání, výrazně rostla naděje nejen na uvolnění v této otázce, ale i v německé otázce a také celé střední Evropě.

Nová „východní“ politika bonnské vlády nacházela v Moskvě plné pochopení, a tak už 12. srpna 1970 byla v Moskvě podepsána „Smlouva“. Neměla žádné další označení, ale skutečnost, že ji v Moskvě podepsali předsedové vlád obou účastníků, dokazuje, jaký význam jí obě strany přikládaly. Bylo to zřejmě oprávněně, neboť byla jednoznačně přivítána veřejností celé Evropy.

Zásadně potvrzovala německo-polskou hranici na Odře a Nise a s tím nutně spojený přesun obyvatelstva, ale bylo nutno, aby vše bylo ještě konkrétně dojednáno s Polskem. Ale cesta ke smlouvě mezi Polskem a SRN už byla v podstatě otevřena a jednání probíhala bez velkých problémů, i když se dotýkala řady dílčích složitých otázek.

Značně složitější však byla jednání o přístupech k Západnímu Berlínu přes území NDR, ale i ta dospěla ke zdárnému konci díky všeobecnému zájmu o uvolnění napětí ve střední Evropě.

O něco později došlo také k jednání o podobných smlouvách s dalšími socialistickými státy. Daleko nejsložitější bylo jednání s Československem, neboť tady se týkalo i situace před válkou. K jejímu parafování došlo až 20. června 1973, protože normalizace vzájemných vztahů obou států byla totiž až po dohodě o neplatnosti mnichovského diktátu. To se československé diplomacii podařilo už dříve prosadit u ostatních účastníků mnichovské konference, britského, francouzského a italského.

Celoevropská konference

V polovině roku 1973 už cílevědomé úsilí především diplomacií socialistických států včetně československé dosáhlo úspěchu a 3. července 1973 začala v Helsinkách „Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě“ (KBSE) za účasti 35 států. NATO zastupovaly Belgie, Dánsko, Francie, Island, Itálie, Lucembursko, Nizozemsko, Norsko, Portugalsko, Řecko, SRN, Turecko a Velká Británie. Z Varšavské smlouvy byly přítomny Bulharsko, Československo, NDR, Polsko, Rumunsko a SSSR. Dále se zúčastnily státy neutrální a nezapojené do

mocenských bloků: Finsko, Irsko, Jugoslávie, Kypr, Lichtenštejnsko, Malta, Monako, Rakousko, San Marino, Španělsko, Švédsko, Švýcarsko a Vatikán. Pozvání odmítla Albánie a jako ne plně suverénní stát nebyla pozvána Andorra.

Odmítnuta byla také žádost některých států ze Středozemního moře, ale ne evropských. Evropa byla totiž zeměpisně vymezena na jihu, severu a západu mořem a jen na východě za hranici Evropy byla považována horstva Ural a Kavkaz na území Ruska a částečně i Kaspické moře. Konference sama se k této otázce nevyjadřovala a vše soustředila na otázky bezpečnosti a možnosti spolupráce.

Proto bylo velmi důležité, že na některé další otázky evropské budoucnosti se zaměřilo v podstatě západoevropské už devítičlenné „Evropské hospodářské společenství“. Jeho základy byly položeny už v padesátých letech a přes výstavbu společného evropského trhu směřovalo dlouhodobě k jednotě Evropy, eventuálně až ke Spojeným státům evropským. EHS vydalo 14. prosince 1973 dokument o „identitě Evropy“, v němž věnovalo pozornost některým politickým otázkám a také vztahům Evropy k jiným částem světa.

První část dokumentu se zabývala soudržností členů společenství, aby mohli mluvit jedním hlasem, druhá analyzovala vztahy k Radě Evropy a vztahy k socialistickým státům a třetí promýšlela dynamiku sjednocování. Význam dokumentu zdůraznilo „Prohlášení“ nejvyšších představitelů devíti států a uzavíralo s přesvědčením, že „Evropa svým sjednocením může hrát úlohu, která bude odpovídat její historii a jejím schopnostem ve službě hospodářského a sociálního pokroku ve Společenství, ve prospěch růstu a industrializace rozvojových zemí a pro mír mezi všemi národy“.

V témže duchu probíhala KBSE, a tak není divu, že světová veřejnost označila rok 1973 za „Rok Evropy“. V duchu KBSE se na evropském kontinentu uskutečnila i řada podobných konferencí. Její „Závěrečný akt“ v roce 1975 formuloval řadu doporučení, která světový tisk nazval „helsinské desatero“.

Bylo také usneseno opakovat v dalších letech pravidelná a předem řádně připravená zasedání a jednání KBSE a to vedlo tisk a evropskou veřejnost k vyhlášení „helsinského mírového procesu“, nazvaného podle místa dosavadního konání.

Československo se jednoznačně přihlásilo ke všem usnesením a závěrům KBSE. Národní shromáždění konečně schválilo i všechny dokumenty OSN o lidských právech a československá veřejnost plně podpořila nevládní „Chartu 77“ žádající, aby byly respektovány všechny československým parlamentem schválené zákony včetně těch o lidských právech.

První následná schůzka KBSE se konala v roce 1977 opět v hlavním městě neutrálního státu, v jugoslávském Bělehradě. A jako další etapa helsinského mírového procesu byl v roce 1980 vybrán Madrid v neutrálním Španělsku.

Dále k jednotě Evropy

Všechny problémy evropské politiky se v roce 1980 objevily na následné konferenci KBSE v Madridu. Helsinský mírový proces zde byl významně doplněn o problematiku odzbrojení, neboť evropské politické strany zapojené do Socialistické internacionály se snažily tímto způsobem vytvořit z Evropy faktor míru.

Integrační proces, působící zatím jen v západní Evropě plně jako Evropské společenství, si poprvé v červnu 1979 zvolil parlament, aby se tím demokratizoval a překonal tzv. „bruselocentrismus“. Nadále však usiloval o Evropu jako celek. Do tohoto prvního „Evropského parlamentu“ bylo, podle rozhodnutí vedení EHS z roku 1976, zvoleno 410 poslanců, a to po 81 poslanci za Francii, Itálii, SRN a Velkou Británii, 25 volilo Nizozemsko, 24 Belgie (polovinu Valonové a druhou Vlámové) a 6 Lucemburčané. Konečným cílem integrace tak zůstávala „Evropa občanů“.

Následná konference helsinského mírového procesu jednala v Madridu až do roku 1983, kdy byl schválen „Výsledný dokument“. Už koncem roku 1980 se Řecko stalo desátým členem EHS a následoval vstup Portugalska a Španělska v roce 1986 a počet členů vzrostl na dvanáct. Významným činitelem na konferenci se stala velmi aktivní skupina neutrálních států, Finska, Rakouska, Švédska a Švýcarska, s nimiž úzce spolupracovaly státy „nezúčastněné“ (v blocích), a to Jugoslávie, Kypr, Lichtenštejnsko, Malta a San Marino.

Ne vždy jednoduchá jednání, několikrát přerušovaná na domácí konzultace, mimořádně významně ovlivnila změna v čele SSSR, když po smrti konzervativního L. I. Brežněva byl prvním tajemníkem KSSS po delším hledání jednomyslně zvolen J. V. Andropov, známý svým pružným přístupem k mezinárodním otázkám. Tím se na madridské konferenci otevřela cesta ke kompromisům a dohodě.

Nejvýznamnější částí „Výsledného dokumentu“ bylo rozhodnutí svolat začátkem roku 1984 do Stockholmu „Konferenci o opatřeních k posílení důvěry a bezpečnosti a o odzbrojení v Evropě“. Byl to první pokus, který měl propojit tradice KBSE s věčným hledáním cesty k odzbrojení.

Stockholmská konference se v lednu 1984 skutečně sešla, ale ne jen jako součást helsinského mírového procesu, ale doplněná o program mnoha

různých setkání a seminářů účastníků, kteří však byli stejní jako na KBSE. Brzy se ukázalo, že zvláště jednání o otázkách odzbrojení jsou značně odborná, širší veřejnosti ne dost srozumitelná, a tak se stalo, že jí světový tisk věnoval relativně malou pozornost.

Celkového uvolnění v mezinárodních vztazích se snažila využít československá diplomacie. Na jedné straně šlo o styky s rozvojovými zeměmi, které po získání samostatnosti vítaly možnost spolupráce s vyspělým státem nezatíženým kolonialismem. Na druhé straně to byla ochota Československa zapojit se do plánů na odzbrojení, často směřující do střední Evropy. Přitom nebylo vždy snadné vycházet ze zásad socialistického internacionalismu a nedotknout se spojenců.

Československá diplomacie byla oblíbena u svých partnerů, neboť dovedla hledat kompromisní řešení složitých situací v rámci jednání OSN a aktivně se podílet například na kulturní a výchovné činnosti UNESCO nebo pomáhat rozvoji ekonomické spolupráce v rámci UNCTAD. Tuto politiku ČSSR pochválil na své návštěvě v Praze generální tajemník OSN Javier Perez de Cuellar.

Nevelké Československo mělo v roce 1984 diplomatické styky se 133 státy, 88 velvyslanectví, 7 stálých misí, 14 generálních konzulátů a 4 konzuláty po celém světě.

Za Společný evropský dům

Evropskou politiku mimořádně silně ovlivnily změny ve vedení SSSR. V únoru 1984 zemřel nečekaně J. V. Andropov a složitá volba nevýznamného K. U. Černěnka za prvního tajemníka potvrdila šířící se zprávy o názorových proudech a nutnosti kompromisů při hledání jednomyslnosti ve vedení KSSS. Brzy se začal v zahraniční politice uplatňovat druhý tajemník M. S. Gorbačov, jako představitel mladší generace a následovník Andropova. Jako předseda zahraničního výboru Nejvyššího sovětu SSSR navštívil Kanadu a Velkou Británii a ukázal se vhodným partnerem pro jednání i s tak náročnou osobností, jakou byla britská premiérka M. Thatcherová.

Nový duch zavládl v zahraniční politice SSSR, když byl v březnu 1985 do čela KSSS zvolen M. S. Gorbačov. Mnohaletý ministr zahraničí A. A. Gromyko, nazývaný „mistr Niet“, se stal předsedou Nejvyššího sovětu a ministrem zahraničí Gruzíнец E. Ševerdnadze. Do diplomacie se mělo promítnout „nové politické myšlení“, zaměřené už ne třídně, ale na všelidskou problematiku.

V rozhovoru pro francouzskou televizi před svou první cestou do zahraničí v nové funkci představil M. S. Gorbačov ideu „Společného evropského domu“.

O Evropě řekl: „Žijeme v jednom domě, i když jedni do něj vstupují jedním a druzí druhým vchodem, musíme v tomto domě spolupracovat a navazovat kontakty.“ Bylo to zcela v souladu s duchem helsinského mírového procesu, který k desátému výročí právě připravoval třetí následnou schůzku KBSE ve Vídni.

V témže duchu se rozvíjela i aktivita Evropského společenství, po vstupu Portugalska a Španělska už dvanáctičlenného. Programem byl „Akt o jednotě Evropy“, mimo jiné zaměřený na užší spolupráci EHS s RVHP. V témže duchu proběhlo také koncem roku 1985 setkání M. S. Gorbačova v Ženevě s americkým prezidentem Ronaldem Reaganem.

Na cestě do Moskvy se M. S. Gorbačov zastavil v Praze, kde o svých jednáních informoval představitele všech socialistických států a vyzval je k podpoře nové politiky. V ČSSR se v březnu 1986 sešel XVI. sjezd KSČ, kde českoslovenští komunisté vyhlásili „Program míru“. Ten pak přijala za svůj program nová vláda, která vznikla po volbách v červnu pod vedením Lubomíra Štrougala s Bohuslavem Chňoupkem jako ministrem zahraničí. Mimo jiné se začalo jednat o bezatomovém pásmu ve střední Evropě, jehož součástí se logicky mělo stát i Československo.

V roce 1986 se třetí následná schůzka KBSE sešla opět na neutrální půdě v rakouské Vídni, a to v příznivé situaci, když nejvyšší představitelé SSSR a USA se krátce předtím opět sešli na Islandu v Reykjavíku. Pokud se jednalo o Evropě, stále více se zdůrazňovalo, že jde o území „od Atlantiku po Ural“. To opět zdůraznil M. S. Gorbačov při své návštěvě Prahy v dubnu 1987, kde obhajoval ideu „Společného evropského domu“. Upozorňoval přitom na dilema: „Místo jaderného krematoria navrhujeme pro Evropu mírový rozvoj mnohostranné a zároveň celistvé evropské kultury.“ A zdůraznil, že o tom hovoří v Praze, protože: „Je na místě, vyslovovat tyto myšlenky právě zde v Československu, kde je zeměpisný střed Evropy.“

Bylo velmi zajímavé, že v Československu, zatímco vláda se zcela jednoznačně ztotožnila s gorbačovskou linií evropské politiky, vedení KSČ udržovalo styky s jeho oponenty jak v KSSS v Moskvě, tak i ve vládnoucích stranách jiných socialistických států. V Praze šlo o skupinu kolem Slováka Vasilu Bilaka, která usilovala o návrat starých časů.

Nová Evropa a jednota Německa

Na podzim 1988 vrcholila třetí následná schůzka KBSE ve Vídni, kde zcela převládly trendy nové Evropy. V „Závěrečném dokumentu“ z 19. ledna 1989 se počítalo s dalším rozvojem helsinského mírového procesu doplněného otázkou odzbrojení a nově vystoupila do popředí snaha o zajištění lidských práv. Bylo rozhodnuto uspořádat o této otázce tři konference, a to první v červnu 1989 v Paříži ke 200. výročí „Všeobecné deklarace práv člověka a občana“, druhou pak v červnu 1990 v Kodani a třetí v září 1991 v Moskvě. Výběr Moskvy byl odpovědí na pozvání do Moskvy na jednání o lidských právech, vysloveném ministrem Ševardnadzem na začátku vídeňské schůzky, když se část účastníků snažila vyvolat o této otázce protisovětské demonstrace.

Otázka lidských práv vyvolala na východě Evropy mimořádně velký ohlas, neboť v některých socialistických státech bylo třeba mnohé z minulosti v těchto otázkách napravovat. Rehabilitace mnoha obětí stalinského teroru, k níž docházelo v SSSR, vyvolávala velký zájem na celém světě.

V Polsku začala jednání „kolem kulatého stolu“ mezi vládou a opozicí. Jejich výsledkem bylo vypsání jak parlamentních, tak i prezidentských voleb a nový prezident W. Jaruzelski nakonec musel pod tlakem parlamentu pověřit vedením vlády jednoho z vůdců opozice, T. Mazowieckého.

Podobné demokratizující trendy se prosadily v Maďarsku, kde reformní vláda v rámci úsilí o uvolnění v Evropě odstranila různá zabezpečovací zařízení na hranicích s Rakouskem. Souviselo to s úsilím o užší spolupráci v rámci „Adriatické iniciativy“, kam se vedle Maďarska z Varšavské smlouvy zapojila Itálie z NATO, neutrální Rakousko a mimobloková Jugoslávie.

Největší dopad měl nový politický trend v Německu, zvláště v NDR, která si měla připomínat 40 let své existence. Oficiální přípravy narážely na stále aktivnější opozici, která vystupovala s citací ústavy NDR: „My jsme lid.“ Někteří občané NDR prodlužovali svou dovolenou v Maďarsku v očekávání otevření hranic s Rakouskem. Také v Praze se někteří pokusili požádat o azyl na velvyslanectví SRN, kde v jeho parku začínalo vyrůstat stanové městečko. Velmi významné bylo, že i sám Gorbačov se dal slyšet, že ani NDR se nevyhne modernizaci.

Pod tlakem mezinárodní situace a vývoje na vídeňské schůzce byla vláda NDR nucena odvolat různé zákazy a omezení cest občanů NDR do druhého německého státu a dokonce styků s příbuznými žijícími v SRN. Její rozhodnutí uvolnit režim na hranici mezi východním a západním Berlínem pochopili obyvatelé východní části jako podnět k odstranění „Berlínské zdi“, a tak se do

toho hned sami pustili. Dostalo se jim pochopitelně pomoci od Západoberlíňanů, a tak byla 9. listopadu 1989 nenáviděná „Zed“ proražena a tento den se stal symbolem odstranění zbytečných hranic a všestranného uvolnění v celém sovětském bloku.

Otevřela se také cesta k jednotě Německa. Objevily se různé plány, ale rozhodující bylo to, že parlamentní volby v NDR vyzněly 18. března 1990 zcela jednoznačně pro jednotu Německa. Celá Evropa velmi pozorně sledovala vývoj v celém Německu, neboť se objevily i obavy, aby opět sjednocené Německo nezačalo hrát v evropské politice nějakou negativní roli.

Také velmoci se nad situací v Evropě v souvislosti s vývojem v Německu vážně zamýšlely a výsledkem byla v květnu 1990 zvláštní konference „2+4“. Představitelé obou německých států měli jednat o budoucnosti Německa společně se zástupci čtyř velmocí, dosud jako okupačních, odpovědnými za osud Německa.

Když se v podstatě shodli na obnovení jednoty Německa, došlo 1. července 1990 k rozhodujícímu kroku zavedením společné měny. A hned byla zahájena jednání o dalších krocích k jednotě. Protože s Německem nebyla po válce uzavřena mírová smlouva, byla na konferenci 2+4 schválena „Smlouva o závěrečném urovnání týkající se Německa“, která ji měla nahradit. Další smlouva potvrdila platnost dohody o německo-polské hranici na Odře a Nise. Postupně schválily parlamenty obou německých států dokumenty upravující dílčí otázky, mezi nimi dohodu o Berlínu jako budoucím hlavním městu Německa. Zároveň se „upravila“ i matematika na $1+1=1$, neboť $1 \text{ NDR} + 1 \text{ SRN} = 1 \text{ Německo}$.

Obnova jednoty byla vyhlášena 3. října 1990 na slavnostním zasedání v budově Říšského sněmu, kde spolkový prezident Richard von Weizsäcker přečetl všem shromážděným nové znění již společné ústavy: „Ve svobodném sebeurčení dosáhli Němci jednoty a svobody Německa.“

Nové Československo

Toto ovzduší nemohlo nepůsobit na situaci v Československu. V Praze docházelo velmi často na Václavském náměstí k masovým demonstracím, připomínajícím Palachův protest proti sovětské okupaci v roce 1968. Podobné demonstrace a manifestace se konaly i v jiných městech Československa.

Povolená studentská demonstrace připomínající v roce 1989 už 50. výročí zásahu nacistů proti českým vysokým školám se konala 17. listopadu v Praze. Avšak na Národní třídě byla policií zastavena a došlo k potyčce mezi policií

a demonstranty. To mělo velký ohlas u české veřejnosti, zvláště mylné zprávy o smrti jednoho studenta, a to vyvolalo další kritické akce, především mezi studenty a herci.

Vláda nebyla na takovou situaci připravena. Naproti tomu však opozice ustavila poměrně velmi rychle své vedení v „Občanském fóru“ v čele se známým disidentem Václavem Havlem. Když se k hnutí přidal Alexandr Dubček, tradiční symbol „pražského jara“, bylo vyděšenému a zcela neschopnému vedení KSČ jasné, že mocensky nelze dále věci řešit.

Začalo se jednat s opozicí o nezbytných reformách, což podpořily demonstrace v Bratislavě a dalších městech. Jednání byla však velmi obtížná a probíhala na několika úrovních. Teprve 11. prosince 1989 se podařilo ustavit pod vedením dosavadního místopředsedy federální vlády, slovenského komunisty Mariana Čalfy, vládu „národního porozumění“, kde už komunisté neměli většinu.

Došlo i k reorganizaci federálního parlamentu, odkud odešli nejvíce zdiskreditovaní představitelé starého režimu a naproti tomu byly kooptovány některé z nejvýznamnějších osobností opozice. K podobným změnám došlo i ve vládách a národních radách České a Slovenské republiky.

Když se podařilo přimět dosavadního prezidenta Gustáva Husáka k abdikaci a současně byla z ústavy odstraněna věta o „vedoucí úloze KSČ“, otevřela se cesta k volbě nového prezidenta. A tak bylo možno, aby 29. prosince 1989 byl federálním parlamentem zvolen novým prezidentem bývalý disident Václav Havel.

Důležité bylo, že všechny převratné změny na nejvyšších místech byly v Československu provedeny ústavní cestou. Znovu, tak jako roce 1968, bylo možno se opírat o demokratické tradice české společnosti. Evropa a ostatní svět to uvítaly, a nebylo tedy náhodou, že ve světovém tisku se běžně začalo používat označení těchto událostí jako „sametová revoluce“.

Československo v evropské politice

Složitý vnitropolitický vývoj nebránil Československu v jeho mezinárodní aktivitě. Vláda „národního porozumění“ se od svého ustavení snažila podílet se aktivně na evropském úsilí o zajištění míru a bezpečnosti. Proto se 6. dubna 1989 obrátila na všechny své partnery v KBSE s návrhem na vytvoření „Evropské bezpečnostní komise“.

Byl to velmi cenný příspěvek do mnoha úvah o Evropě a její budoucnosti. Francouzský prezident François Mitterrand například upozorňoval, že rozvoj společné evropské kultury by mohl významně pomáhat v hledání její jednoty.

Československý prezident Václav Havel zase inicioval schůzky prezidentů nově nezávislých států. Ti pak svou spolupráci založili na smlouvě Československa, Maďarska a Polska v rámci „Visegrádské trojky“. Vycházela z toho, že ve Visegrádě už ve čtrnáctém století tři králové těchto států sjednali podobnou smlouvu. Užší spolupráce jim měla poskytnout zkušenosti pro budoucí spolupráci v celé Evropě.

Proto nebylo náhodné, že tyto tři státy mezi prvními sjednaly smlouvy o přidružení k Evropskému společenství, jako útvaru, jehož cílem byla jak hospodářská, tak i politická integrace a výhledově také celková jednota Evropy.

Dokladem převratných změn v evropské politice byla například skutečnost, že na konferenci o lidských právech v Kodani byl vedoucím oficiální československé delegace prof. dr. Jiří Hájek, který ještě nedávno jako mluvčí Charty 77 nedostal povolení k výjezdu do zahraničí na podobnou mírovou konferenci.

Rozpad státu na Česko a Slovensko

Demokracie má nepochybně velké přednosti, ale má i svá úskalí. Velmi dobře to ukázala navazující tzv. „pomlčková válka“ navazující na „sametovou revoluci“. V diskusi o novém názvu státu bylo velmi snadné škrtnout slovo „socialistická“. Avšak pojem „československý“ nevyjadřoval přesně skutečnost, že šlo o společný stát Čechů a Slováků, a proto se o něj svedl složitý ideový boj.

Název Česko-Slovensko do jisté míry připomínal mnichovský diktát, neboť tehdy právě pomlčka byla součástí protičeskoslovenské a nedemokratické propagandy. Proto byla jednání mimořádně složitá a nakonec skončila značně problematickou dohodou.

Československo se dále úředně nazývalo „Česká a Slovenská federativní republika“ (ČSFR). Trochu groteskní bylo usnesení, že krátký název společného státu se bude v češtině psát Československo a ve slovenštině Česko-Slovensko. Zdá se, že tato jednání byla neblahou předzvěstí dalších událostí.

Po jinak pokojných volbách v červnu 1992 vypukla diplomatická válka o rozdělení republiky. V Česku zvítězila jasně ODS (Občanská demokratická strana), vedená Václavem Klausem, a na Slovensku zvítězilo HZDS (Hnutí za demokratické Slovensko), v čele s Vlado Mečiar. Oba, Klaus i Mečiar, se postavili do čela národních vlád, zatímco federální instituce byly obsazeny méně významnými politiky. A ač to strany neměly ve volebním programu, začalo se jednat o nové vztahy mezi oběma částmi federálního státu.

Slovenská strana, jako představitel ekonomicky slabší části státu, vystupovala s požadavky na zvýhodnění v budoucnosti a problém osamostatnění používala jako jisté formy politického nátlaku. Bylo totiž známo, že česká veřejnost se k myšlence rozdělení státu staví jednoznačně negativně.

ODS, jednoznačně vedena ekonomy, především usilovala o co nejlepší zapojení do evropského integračního procesu. Do jisté míry se s tím spojovala představa, že bez Slovenska by to pro Česko bylo snazší a výhodnější.

Tak se stalo, že ač v Evropě jasně převládal trend prohloubení spolupráce a integrace, došlo k tomu, že tradičně demokratické Československo, všeobecně uznávané za moderní stát, od něž se dalo očekávat, že nejspíše se mu podaří vyřešit nesnadnou otázku národnostní, zmítající Sovětským svazem a na Balkáně, se vydalo právě naopak cestou rozpadu.

Dva málo zkušené politici, jako předsedové národních vlád a okouzlení svou mocí ve svých stranách, dokázali to, proti čemu se stavěly nemalé síly ve federálním parlamentu a různé nevládní a profesní organizace. Letní měsíce dovolených a malá koordinace sil bránících federaci jim umožnily udělat různé nezvratné kroky na cestě k rozdělení státu. Nechtěně jim pomohl i prezident Havel, který svou demisí z funkce federálního činitele jejich činnost usnadnil.

A tak došlo 1. ledna 1993 k ustavení dvou samostatných států, České republiky a Slovenské republiky. Šlo o proces značně uspěchaný, což negativně ovlivnilo projednání celé řady otázek, od dělení majetku až po ústavy nových států. V těch se velmi brzy ukázaly nepříjemné mezery.

Česko v Evropské unii

Česká, ale i slovenská veřejnost byly do značné míry dosti nepřehledným vývojem překvapeny, ale nakonec přijaly novou situaci jako skutečnost. Obyvatelé si uvědomovali, že už nelze nic změnit, i když ani v nejmenším nebyli novou situací nadšeni.

Evropská veřejnost byla ráda, že k rozdělení Československa došlo demokratickým způsobem a ne ozbrojenými konflikty, k nimž docházelo v bývalém SSSR nebo Jugoslávii. Přesto však považovala rozdělení Československa za negativní krok z hlediska Evropy, neboť byl v rozporu s integračním trendem, který se stále víc prosazoval v Evropě. Doposud převažoval názor, že demokratická tradice by mohla usnadnit vstup Československa do Evropské unie.

Rozdělení Československa nezastavilo diplomatickou aktivitu nově ustavené České republiky, i když její složení z ekonomů se více zabývalo problémy ekonomickými. Jejich přičiněním se spolupráce „Visegrádské trojky“ především vyvíjela jako Středoevropská oblast volného obchodu (CEFTA).

Smlouva o „Evropském společenství“ a současně v Maastrichtu v roce 1992 sjednaná smlouva o „Evropské unii“ se ve vývoji Evropy prosazovaly jako maastrichtské smlouvy budováním „Evropského hospodářského prostoru“ a byly v roce 1997 upraveny amsterdamskou smlouvou.

Nový impuls měla integraci dodat „Agenda 2000“, přijatá evropským parlamentem s podtitulkem „Za silnější a širší Evropu“. Tam se přímo uvažovalo o rozšíření zatím spíše jen západoevropské organizace do východní Evropy, a dokonce bylo rozhodnuto zahájit hned jednání s Českem, Estonskem, Kypr, Maďarskem, Polskem a Slovinskem. Počítalo se s těmito státy, neboť ty se rychleji než jiné vyrovnávaly s požadovanou demokracií a zákonitostmi svého státního zřízení, jakož i respektováním lidských práv a práv menšin.

Dokonce se hovořilo o tom, že je třeba jednat rychle tak, aby obyvatelé těchto zemí mohli už jako občané Evropské unie volit v roce 2004 do evropského parlamentu. O těchto otázkách jednala Evropská rada jako nejvyšší orgán Evropské unie v prosinci 2000 ve francouzském Nice, kam byli přizváni i nejvyšší představitelé států přidružených. Výsledkem byla „Smlouva z Nice“, která stanovila, že všichni žadatelé vstoupí do Evropské unie 1. května.

Zároveň byl stanoven celý program opatření, jež bylo třeba na úrovni Evropské unie projednat a připravit. A také budoucí členové měli dostat čas upravit vše potřebné na své členství. Tak se rok 2003 stal dobou, kdy se projednávaly nejrůznější smlouvy připravující rozšíření Evropské unie.

Česko také muselo splnit řadu úkolů, a tak česká vláda vše potřebné projednala 31. března 2003. Krátce nato to pak schválila Poslanecká sněmovna.

Mezi tím byl novým prezidentem Česka zvolen Václav Klaus. Ten se svým euroskepticismem ocitl v rozporu s většinou Čechů, neboť ti schválili 14. června 2003 vstup Česka do Evropské unie lidovým hlasováním, jehož se zúčastnilo 55% oprávněných voličů, z nichž se tři čtvrtiny vyslovily pro vstup České republiky do Evropské unie.

Zajímavé je, že některé opoziční kruhy se snažily dokazovat, že Česko tím ztratilo svou suverenitu, ač proti členství v NATO se nestavěly. Je samozřejmé, že členství v jakékoli širší mezinárodní organizaci vyžaduje, aby členové respektovali společně přijaté zásady, ale to neoslabuje jejich suverenitu, neboť právě naopak členy organizace mohou být jen suverénní státy.

Takové členství však zároveň přinášelo posílení mezinárodního postavení a prestiže každého členského státu a také upevňovalo jeho bezpečnost, která je jedním z hlavních úkolů vlády.

A další vývoj jen potvrdil, že pro Česko znamenalo členství v Evropské unii jednoznačně přínos.

ČEŠI VE STŘEDU EVROPY

historie – tradice - identita

Alexandr Ort

Vydala:

Úhlava, o. p. s., Klatovy 2014

Kpt. Jaroše 94, 339 01 Klatovy

Tel: (+420) 376 311 745

www.uhlava.cz

Autor: Prof. PhDr. Alexandr Ort, DrSc.

Jazykové

korektury: Mgr. Martina Dolejší

Technická

spolupráce: Ing. Helena Hnojská, Ing. Pavel Vondráček

Vydání: první

Copyright © Prof. Dr. Alexandr Ort, DrSc.

Copyright © Úhlava, o. p. s., 2014

ISBN 978-80-905087-5-0

Prof. PhDr. Alexandr Ort, DrSc. (nar. 1926)

Odborně se zaměřil na studium české a zahraniční politiky a problematiku mezinárodních vztahů. Působil na Vysoké škole politických a hospodářských věd, na Fakultě mezinárodních vztahů Univerzity Karlovy, v Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomiku, pracoval jako pedagog na Univerzitě 17. listopadu a poté – po dvaceti letech mimo obor – na Právnické fakultě Univerzity Karlovy, na Fakultě mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické, na Vysoké škole mezinárodních a veřejných vztahů v Praze a Právnické fakultě Komenského univerzity v Bratislavě. Současně působil jako předseda správní rady Nadace Jiřího z Poděbrad. Je autorem či spoluautorem řady významných publikací na téma evropské a české historie. O české a evropské historii přednášel i v zahraničí.

Úhlava, o. p. s.

Nestátní nezisková organizace založená v roce 2001 v Klatovech. Společnost se hlásí k tradicím Úhlavy, spolku akademiků pro Pošumaví. Svojí činností se snaží navazovat na aktivity, které vyvíjel tento spolek v minulém a předminulém století nejen na Klatovsku, ale i v dalších regionech jihozápadních Čech. Zabývá se především vzdělávací, poradenskou a informační činností se zaměřením na regionální rozvoj, životní prostředí, zemědělství a rozvoj venkova. Společnost se aktivně účastní přeshraniční spolupráce, poskytuje informace o Evropské unii a poradenství při přípravě žádostí o dotace z fondů Evropské unie a dalších zdrojů.

Dům Evropy Praha, o.s.

Občanské sdružení, jehož posláním je přispívat k popularizaci, šíření, hájení a uskutečňování myšlenky evropské spolupráce a integrace v souladu s demokratickými principy. Dům Evropy ve spolupráci s jinými organizacemi uspořádal celou řadu přednášek a seminářů o otázkách výchovy k evropanství, pořádá mezinárodní semináře pro studenty středních škol k aktuálním otázkám evropského integračního procesu. Sdružení se podílelo na vydání řady publikací zaměřených na rozvíjení evropské spolupráce i aktuální otázky vývoje EU. Hlásí se k myšlenkovému odkazu tvůrců celoevropského dědictví a navazuje na živé domácí tradice v úsilí o evropskou jednotu.